

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/21049> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Laarman, Charlotte

Title: Oude onbekenden : het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005

Issue Date: 2013-06-27

3 Indische Nederlanders

Achtergrond

Vanuit Indië migreerden achtereenvolgens drie groepen naar Nederland. Deze groepen hadden andere kenmerken (klasse, etniciteit, familierelaties), kwamen in en uit een andere politieke en economische context en kregen te maken met verschillend beleid. De eerste migranten, die direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog kwamen, waren de trekkers – door kranten en politici ook wel *totoks* genoemd – uit de hogere sociale klassen die voor korte tijd in Indië hadden gewoond en direct na de oorlog op recuperatieverlof naar Nederland kwamen. Het waren ongeveer 45.000 mensen. Zij waren geïnterneerd geweest in Japanse kampen en mochten in Nederland bijkomen. Sommigen vestigden zich permanent in Nederland en anderen keerden (soms kort) terug naar Indië. De laatsten waren vooral Nederlandse militairen en hoger personeel van de koloniale overheid of Nederlandse bedrijven. Er was in deze fase noch een Nederlandse opvangstructuur noch beleid. Deze zogenaamde ‘evacues’ of ‘recuperanten’ regelden zelf huisvesting in Nederland en werden zonder problemen ingeschakeld in het arbeidsproces, wanneer ze bleven. Op de eerste schepen kwamen veel vrouwen en kinderen mee. Op het schip de Atlantis werden tijdens de overtocht zestig baby’s geboren. De schrijvende pers liep uit om de ‘drijvende kraaminrichting’ IJmuiden te zien passeren. Ze zagen geen zuigelingen, maar wel veel kinderen, ‘met grote, donkere fluweel-ogen in de cirkel van het patrijspoort.’¹ Niemand zag een probleem in hun komst. Koningin Juliana, die in 1946 de repatrianten op via de radio toesprak, riep het Nederlandse volk op tot steun. ‘Wij zijn aan onze drieluik, die ons in de jaren zo dierbaar geworden is verplicht te tonen dat het ons diepe ernst is met onze dankbaarheid tegenover al deze vrouwen en mannen, die het beste gaven voor Nederland, voor ons Rijk en voor ons. Het is onze ereplicht hen niet teleur te stellen’.²

De tweede groep arriveerde tussen 1950 en 1952, na de soevereiniteitsoverdracht. Het waren vooral Europeanen die korter of langer in Indië hadden gewoond en gewerkt. Zij wilden niet langer in Indonesië blijven omdat zij zich er niet meer thuis voelden of omdat hun arbeidsplaatsen waren opgeheven door de opheffing van de koloniale overheid en het koloniale leger.³ De meesten konden, in deze periode van hoogconjunctuur, redelijk makkelijk werk vinden in Nederland en ze regelden zelf huisvesting via familieleden die zich (al) in Nederland bevonden. De eerste contractpensions werden opgericht voor hen die in eerste instantie zelf geen huisvesting vonden. Het Centraal Comité voor Kerkelijk en Particulier Initiatief (CCKP) werd in 1950 opgericht als koepelorganisatie voor kerkelijke en niet-kerkelijke organisaties, die

zich bezighielden met de maatschappelijke opvang van Indische Nederlanders, zoals geestelijke zorg en huishoudcursussen. Tijdens de huishoudcursussen werd 'de' Nederlandse manier van huishouden aangeleerd; niet te vaak wassen van kleding, het aanmaken van de kachel en het bijhouden van een huishoudboekje. De overheid verzorgde de materiële opvang. Het aantal migranten uit Indië bedroeg in deze periode ongeveer 68.000.

Tussen 1952 en 1957 migreerde de derde groep naar Nederland, die vooral bestond uit Indo-Europeanen. In de beoordeling of een Indische Nederlander gevoelsmatig tot de Nederlandse natie behoorde, werd het hebben van een Nederlandse (voor)vader als een indicatie beschouwd voor verwantschap met de Nederlanders aan de Noordzee, vooral als het een weerslag had op uiterlijk of achternaam. In Indische bladen, met name in *Tong Tong*, werd gesteld dat dit gemengde onderdeel was van de Indische identiteit, omdat dit de Indische Nederlanders in de kolonie had gedefinieerd als Europeanen.⁴

Er was een onderscheid tussen deze groep en de twee eerste groepen. Tijdens de Japanse bezetting waren ze niet geïnterneerd geweest, en daarom werden ze aangeduid als buitenkampers. De Indo-Europeanen stonden vóór de onafhankelijkheid, zo meenden sommige Nederlandse Kamerleden zoals Goedhart (PvdA) in 1946, niet geheel negatief tegenover de toen juist uitgeroepen Republiek Indonesië.⁵ Het was dus niet raar als ze na de onafhankelijkheid zouden willen blijven, meenden politici na de oorlog. Over de eerste twee hierboven genoemde groepen ging het debat niet. Het debat ging vooral over de Indo-Europeanen uit de lagere klassen, ofschoon ze in de pers regelmatig met de generieke term Indische Nederlanders werden aangeduid. In Kamerdebatten werden de Indo-Europeanen merendeels afzonderlijk van de Nederlanders genoemd terwijl ze juridisch gezien tot dezelfde groep behoorden. Kamerlid De Dreu (PvdA) zei in 1953:

Het gaat hier om een groep van ongeveer 120000 Indische Nederlanders van gemengden bloede. Aangezien de naam Indische Nederlanders slechts verwarring schept, spreek ik liever van Indo-Europeanen. [...] De positie van de Indo-Europeanen [...] is altijd een probleem geweest. In het begin van de 19de eeuw stond deze groep door het slechte onderwijs op het peil van de kampongbewoner. Hier is zij bovengit gegroeid, doordat het Nederlandse bestuur mede uit politieke overwegingen deze groep bruikbaar achtte voor functies, welke voor de intensivering van het bestuur om vervulling riepen. Deze groep is als een middengroep komen te liggen tussen de totok-maatschappij en de inlands maatschappij. Na de uitbreiding van het onderwijs voor Indonesiërs is het aantal autochthonen, dat even goed onderwijs had genoten als het grootste deel der Indo-Europeanen, zó sterk toegenomen, dat het aantal Indo-Europeanen hierdoor werd overtroffen.

Een gelijkstelling van Indonesiërs en Indo-Europeanen was groeiende, ondanks de strijd van de laatsten voor het behoud van hun bevoorrechte positie en de steun, die ze hierbij van het koloniale regiem uit zelfbehoud ondervonden. De Indo-Europeaan koos de zijde van de koloniale overheerser en steunde over het algemeen in de politiek de afremming, om niet te zeggen de onderdrukking van het nationalistische streven. Dat dit voor hen in de toekomst noodlottig zou worden, is hun door de weinige progressieve Nederlanders, die vóór de oorlog in Nederlandsch-Indië waren, wel meerdere malen voorgehouden, maar het tragische noodlot wilde, dat zij dit niet konden beseffen. Dat de verhouding tussen velen van hen en de Indonesiërs dikwijls slechter was dan tussen vele totoks en Indonesiërs, wil ik niet in zijn algemeenheid beweren, maar een feit is het, dat sommigen van haat vervuld waren tegen de Nederlanders en van minachting tegenover de inlander.⁶

De Dreu stelde, een uitspraak van zichzelf uit 1927 citerend, dat hij reeds toen meende dat het goed zou zijn als 'met het oog op de goede verhouding in de ongetwijfeld naderende vrije Indische maatschappij [...] reeds thans de proletarische Europese blijvers-groep zich oriënteert op de Indonesische maatschappij.' In de Westerse wereld was voor hen, volgens De Dreu, geen plaats. De Indo-Europeanen moesten concurreren met de steeds beter opgeleide inlanders. Maar juist bij de Indo-Europeanen speelde het 'ras-element'. Ze meenden dat ze superieur waren aan de inlanders en maakten daarom aanspraak op rechten. Andere vooroorlogse publicaties citerend, noemde De Dreu de onwil van de Indo-Europeanen om te assimileren de kern van het Indo-probleem, voor de oorlog en nu, in 1953. In zijn betoog benadrukte De Dreu dus continuïteit: er was geen nieuw probleem en de oplossing lag bij de groep zelf, niet bij de Nederlandse overheid, ofschoon die wel gedeeltelijk schuldig was aan het ontstaan van het probleem. De Nederlandse overheid had door het vooroorlogse beleid en de naoorlogse politieke acties 'een grote verantwoordelijkheid voor deze groep op zich geladen en wij hebben thans met de realiteit rekening te houden, dat de psychologische toestand van deze groep geworden is, zoals hij is', zei De Dreu. 'Aan de andere kant wil ik er voor waarschuwen, deze groep van Scyla naar Charybdis te brengen. Al zullen velen het ontkennen, het staat bij mij vast, dat een deel van hen zich in Nederland ongelukkiger zal voelen, dan thans onder de meest ongunstige omstandigheden in Indonesië het geval is.'⁷ De Dreu legde in zijn betoog een verband tussen de vooroorlogse en naoorlogse situatie. De koloniale context was een deel van de oorzaak, maar de oplossing voor het naoorlogse probleem lag bij de Indo-Europeanen zelf en overbrenging naar Nederland was niet de oplossing. Dit was een dissonant geluid binnen de inkluderende retoriek.

De Indo-Europeanen verloren, nadat Indonesië onafhankelijk was geworden, hun relatief geprivilegieerde positie. Het werd lastiger om als niet-Indonesiër werk en huisvesting te vinden. Dit leidde tot een nieuwe migratie naar Nederland. De Nederlandse overheid probeerde echter hun komst naar Nederland te ontmoedigen.⁸ Een aantal factoren creëerde ruimte voor een debat over beperkte toelating van deze groep Indische Nederlanders en voor de creatie van nieuwe beleidscategorieën. Nederland kampte met woningnood en zette in op de wederopbouw van het naoorlogse Nederland en herstel van dijken en uitvoering van het Deltaplan na de Watersnoodramp van 1953. De Nederlandse overheid meende dat Nederland overbevolkt was en bevorderde emigratie naar de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw Zeeland. De Indische Nederlanders zouden moeten doormigreren. Ze kregen in Nederland hun eigen emigratiecentrale – Bureau voor de emigratie van gerepartrieerden (BEGI) – die opliep tegen de zogenaamde *colour bar* die enkele van de stemmingslanden hanteerden. In Australië, waar een gedeelte van de Indische Nederlanders kort na het einde van de Tweede Wereldoorlog verbleef voor herstel, waren de Indo-Europeanen als permanente immigranten niet welkom. In het kader van de Australische *White Policy* werden *non-pure whites* geweerd. De Indo-Europeanen werden na hun herstel daarom verplicht terug te keren naar Nederlands-Indië of Indonesië.⁹ Later was Australië wel bereid een beperkt aantal Indo-Europeanen op te nemen, mits dat gepaard ging met Nederlandse financiële steun, geringe ruchtbaarheid en in combinatie met de komst van door Australië meer gewenste Nederlandse migranten.¹⁰ Zuid-Afrika, waar

in deze periode 30.000 Nederlanders heen migreerden, bood voor de Indo-Europeanen evenmin mogelijkheden. In januari 1958 was minister Suurhoff (PvdA) van Sociale Zaken en Volksgezondheid in Zuid-Afrika om te overleggen over het aanbod van de Zuid-Afrikaanse regering om repatrianten uit Indonesië op te nemen. De Zuid-Afrikanen wilden alleen immigranten 'suiwer van bloed'. Minister Suurhoff stelde:

Ik kan hieraan toevoegen dat de mensen van gemengd bloed over het algemeen niet geschikt zullen zijn als immigranten op grond van beroepskwalificaties en daardoor zullen ze feitelijk allemaal uitgeschakeld worden. Ze zullen zich ook niet aanmelden, want deze mensen zijn indolent, ze hebben geen energie zelf iets te doen. Dat is ons grote probleem. Je moet die mensen sturen, ze gaan niet uit zichzelf. Dat is de oosterse inslag. Weet u dat sommigen van hen niet eens Nederlands kunnen praten? Maar maakt u zich geen zorgen, ze melden zichzelf niet aan, en als ze zich aanmelden, bezitten ze over het algemeen niet over de juiste kwalificaties.¹¹

Categorisering, die buiten Nederland werden aangebracht, zoals in Australië of Zuid-Afrika, hadden gevolgen voor de migratiemogelijkheden voor Indo-Europeanen en bij gevolg voor de opstelling van de Nederlandse overheid. Terwijl Australië en Zuid-Afrika de deur gedeeltelijk gesloten hielden, ontstonden er nieuwe mogelijkheden voor migratie naar de vs. In 1953 werd in de Verenigde Staten de *Refugee Relief Act* van kracht, waardoor 17.000 Nederlanders boven de het jaarlijkse Nederlandse quotum van 3.153 de mogelijkheid kregen naar de vs te migreren.¹² De bedoeling was dat dit, naast mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog grote verliezen hadden geleden en slachtoffers van de Watersnoodramp, vooral repatrianten waren uit Nederlands-Indië of Indonesië. De maatregel gold min of meer ter compensatie van de druk die de vs had uitgeoefend bij het besluit tot onafhankelijkheid van Indonesië. Onder de emigranten die tussen 1953 en 1962 naar de Verenigde Staten gingen waren 24.000 mensen die uit (voormalig) Nederlands-Indië afkomstig waren.¹³ In totaal migreerden ruim 50.000 repatrianten door naar de Verenigde Staten, Australië, Brazilië en Spanje.¹⁴ In kranten werd op deze (mogelijkheden voor) doormigratie nadruk gelegd: als de migranten een last waren, dan waren ze een tijdelijke last.

Door de Nederlandse overheid werd de komst van mensen uit Indonesië naar Nederland ontmoedigd. Nederland had, voor de komst van de Indo-Europeanen, al een grote groep 'evacues' uit Indonesië opgenomen en in 1951 waren de Molukse ex-KNIL-soldaten naar Nederland gekomen. Belangrijker nog was dat de groep die Indonesië nu verliet, verschilde van de groep die eerder naar Nederland kwam. De Indo-Europeanen kwamen merendeels uit een lagere klasse en waren zichtbaar anders. Aangenomen werd dat velen niet in staat waren zelf werk en woning in Nederland te regelen en dat zou meer opvangcapaciteit van overheidswege eisen. Zij hadden niet allemaal de middelen om zelf de overtocht te bekostigen en vroegen een overheidsvoorschot voor de reis. Nederlandse ambtenaren vreesden hoge kosten.

In de periode van 1957 tot 1968 migreerden de overgebleven Nederlanders naar Nederland, plus de Nederlanders die hadden geopteerd voor de Indonesische nationaliteit maar daar 'spijt' van hadden – de spijtoptanten – en personen die nooit de Nederlandse nationaliteit hadden gehad maar zichzelf wel als Nederlanders beschouwden en door de Indonesiërs ook als dusdanig werden gezien – de zogenaamde Maatschappelijke Nederlanders. Zij hadden geen Nederlands staatsburgerschap, maar maakten

aanspraak op een discursief Nederlanderschap. Aanvankelijk werd een restrictieve koers gevaren ten aanzien van de toelating van deze groepen.

Opvallend is dat de in het beleid aangebrachte categorisering, door Minister van Justitie Beerman (CHU, minister van 1959 tot 1963) ter discussie werden gesteld. In 1960, toen het debat over de spijtoptanten over zijn hoogtepunt heen was, zei hij:

Het lijkt mij dienstig om [...] iets te zeggen over de contouren van dit probleem, want men spreekt wel erg gemakkelijk over spijtoptanten, over maatschappelijke Nederlanders en maatschappelijk gelijkgestelden, maar wanneer men gehouden zou zijn die begrippen te definiëren, zou het niet meevallen. [...] Ik heb gesprekken gehad met vertegenwoordigers van spijtoptanten, die zeiden: onder de repatriërende Nederlanders zijn er zo velen, die veel beter in Indië hadden kunnen blijven, en van de zijde van de categorie van maatschappelijke Nederlanders hoor ik dan weer, dat er onder de spijtoptanten zoveel zijn, die beter niet voor repatriëring naar Nederland in aanmerking konden komen. [...]

De Nederlandse Regering staat hier voor een uiterst moeilijke keuze. Er wordt enorm veel agitatie om deze zaak gevoerd. Onlangs is er nog een betoging geweest in de Dierentuin te 's-Gravenhage [...]. De moeilijkheid voor de Regering is ook, dat zij niet beschikt over een betrouwbaar apparaat om diegenen te kiezen uit de spijtoptanten, die werkelijk in nood verkeren. Wij hebben richtlijnen, maar bij gebreke van een onderzoek ter plaatse kunnen wij met de daarin vervatte objectieve normen niet steeds alle werkelijke noodgevallen benaderen. [...] [Er was] het geval van een jongeman – hij had familie hier –, die zich zijn betrekking zag opgezegd en die, toen hem de vraag werd gedaan: Heb je nog moeite gedaan om aan een andere betrekking te komen, zeide: Neen, ik wilde naar Nederland, omdat ik aldaar mijn technische ontwikkeling wilde verbeteren. Dit is op zich zelf prijszenswaardig, maar mag dat gaan op deze wijze, ten laste van het Nederlandse volk? [...] Ook in Uw vergadering is toch niet de objectiviteit betracht, die ik gaarne betracht zou zien. Verleden jaar is het geval genoemd van een vader, die zou hebben moeten aanzien en aanhoren, dat zijn dochter verkracht werd door een Indonesische jongeman. Wij hebben toen eerst gevraagd: geef ons de namen. Die zijn nooit gekomen, maar wij konden toch wel aan de omschrijving traceren welk geval was bedoeld. Toen bleek van het verhaal alleen het volgende over te blijven. Er was een gezin van man, vrouw en vier kinderen, waaronder een meisje van 20 jaar, dat voortdurend avances had te verduren – maar dat komt hier ook wel voor – van een autochtone jongeman. De ouders waren daar zeer op tegen, omdat zij wisten, dat deze jongeman met een 14- of 15-jarig meisje had samengeleefd. Toen hebben die ouders dat 20-jarige meisje naar elders gebracht. Daarover was die jongeman zeer weinig gesticht en hij zou de ouders hebben bedreigd.¹⁵

Minister Beerman deed in zijn lange betoog drie dingen tegelijk: hij stelde de categorisering, die door ambtenaren in de jaren ervoor was gebruikt, ter discussie, bekritiseerde de mogelijkheid van toepassing ervan en laakte de pogingen van de lobbygroepen, die hij betichtte van verdraaiingen in hun gepersonifieerde campagnes. Beerman kreeg brandbrieven, waarin om zijn hulp werd gevraagd en om visa. Bij nader onderzoek bleek er van de verhalen nogal eens niets te kloppen, stelde de minister. Beermans poging tot decategorisering was een pleidooi voor een individuele in plaats van een groepsgewijze benadering. Hieronder ga ik in op het beleid en het debat waar Beerman zo'n kritiek op leverde.

Eén van de argumenten om de Indo-Europeanen zonder juridisch staatsburgerschap toch toe te laten, was de angst dat hun leven in Indonesië niet zeker was. 'De stervenden groeten U ... Van de 250.000 Indo-Europeanen is in dit Koninkrijk geen plaats als Linggadjatti wordt aangegaan ...' Bron: Persmuseum, Amsterdam (Eppo Doeve/*Elseviers Weekblad*, 21-12-1946).

Toelating

In de debatten over de komst van de Indische Nederlanders valt, zoals gezegd, het voortdurend aanbrengen van schotten en nuancering op. Er werden tussencategorieën gecreëerd die refereerden aan juridisch en discursief burgerschap. Categorieën

ringen hadden in de kolonie invloed op het juridische burgerschap van de migranten uit Indië. De bekendheid met Indië en met de koloniale beelden en discoursen waren van invloed op de opvattingen over het discursieve burgerschap. Deze elementen beïnvloedden het debat over het toelatingsbeleid.

De verschillende bronnen geven een ander beeld van het debat, omdat actoren andere doelen wilden bereiken met wat zij naar buiten brachten. Indische Nederlanders werden ingesloten in toespraken van de koningin, politici en burgemeesters waarvan door de kranten verslag werd gedaan, maar werden uitgesloten in bijvoorbeeld de begrotingsbehandelingen van het Ministerie van Maatschappelijk Werk. De insluiting in de media was bedoeld om het draagvlak voor de opvang van Indische Nederlanders onder de Nederlanders te vergroten; de uitsluiting in de begrotingsbehandeling hadden tot doel de gevoerde en te voeren assimilatiepolitiek te rechtvaardigen.¹⁶

1952-1957. Oosterse en Westerse Nederlanders.

In de inleiding van dit hoofdstuk is een aantal factoren opgesomd die beleidsruimte creëerden binnen het debat over de toelating van Nederlandse staatsburgers uit Indië in de periode 1952-1957. De pogingen om tot een categorisering te komen binnen de groep Indische Nederlanders in deze periode waren bedoeld om een restrictiever toelatingsbeleid te rechtvaardigen. Hoewel de regering migratie van Nederlandse staatsburgers niet kon tegenhouden, probeerde zij die wel te ontmoedigen. De ‘assimileerbaarheid’ in de Nederlandse samenleving was een belangrijk, maar flexibel criterium. De meeste Indische Nederlanders die na de oorlog naar Nederland kwamen, hadden wel de Nederlandse nationaliteit, maar dat betekende niet dat hun toelating onomstreden was of hun lidmaatschap van de Nederlandse natie vanzelfsprekend. Dit gold met name voor die Indische Nederlanders waarvan men meende dat zij niet zouden kunnen assimileren in Nederland of waarvan gevreesd werd dat ze door hun lage opleiding en klassepositie de Nederlandse samenleving (economisch of sociaal) tot last zouden zijn.¹⁷ Zoals we hieronder zullen zien was de uitsluiting van Indische Nederlanders gebaseerd op de kleur en klasse. Als beste oplossing werd gezien om de moeilijk assimileerbaren in Indonesië financiële steun te verlenen, in plaats van hen een voorschot te geven om hun reis naar Nederland te kunnen betalen. Wanneer de situatie in Indonesië eenmaal was verbeterd, zouden zij niet meer naar Nederland willen komen, was de gedachte.

Politici en ambtenaren waren de belangrijkste actoren in dit debat en in mindere mate de journalisten, die ook spreekbuis waren van de lobbyorganisaties. In 1952 werd er een overheidscommissie van ambtenaren – de commissie Werner – opgericht die de mogelijkheden moest onderzoeken om de migratie van Indische Nederlanders uit Indonesië te beperken. Het rapport van de commissie diende voor de regering als legitimatie van een restrictief toelatingsbeleid ten aanzien van deze groep.¹⁸ Het rapport en de reactie van de politiek is door andere reeds onderzoekers geanalyseerd.¹⁹ Dit vat ik samen en ik voeg hier de reactie van de pers aan toe.

De Minister van Justitie wilde migratie ontmoedigen vanwege de kosten voor opvang en de woningnood (het kosten-baten argument).²⁰ Zonder het expliciet te zeggen werd migratie naar ‘het reeds overbevolkte en met werkloosheid kampende Ne-

derland' voorgesteld als een bedreiging. Het zou de werkloosheid en woningnood verder vergroten.²¹ Tevens was de commissie van mening dat de Indische Nederlanders niet beseften dat hun komst naar Nederland voor henzelf nadelig was. De Nederlandse overheid moest de Indische Nederlanders, die naar Nederland wilden komen, tegen zichzelf beschermen. Zij konden niet zelf de beslissing nemen om naar Nederland te reizen. Het was in hun eigenbelang dat zij in Indonesië bleven.²² Er waren al 'droeve en teleurstellende ervaringen' opgedaan met 'vele uit Indonesië opgezonden Nederlanders.' '[Zij] blijken nimmer te zullen assimileren en [moeten] blijvend tot de behoeftigen, zelfs tot de a-sociale elementen [...] worden gerekend', meenden de rapporteurs.²³

Na een werkbezoek aan Indonesië, introduceerde de commissie twee categorieën: Westerse Nederlanders en Oosterse Nederlanders, ofwel 'in Indonesië gewortelden'. De terminologie was veelzeggend. Beide groepen hadden de Nederlandse nationaliteit, wat weerslag vond in het tweede deel van de termen. Het onderscheid zat in het eerste deel van de term. Vanuit het koloniale superioriteitsidee had westers altijd boven oosters gestaan. 'Westers' was synoniem voor blank, gegoede klasse en christelijk; 'Oosters' van bruin, lage klasse en islamitisch. Westerse Nederlanders waren 'op grond van opvoeding, opleiding en ontwikkeling dan wel familiebanden' op Nederland georiënteerde Indo-Europeanen. Hun komst werd niet geproblematiseerd, mits ze over voldoende middelen beschikten om zelf de overtocht te bekostigen. Zij werden in de pers 'landgenoten' genoemd die terugkeerden naar Nederland, ook als zij hier nog nooit eerder waren geweest. De Oosterse Nederlanders waren Indische Nederlanders die 'door afkomst, aard, aanleg en milieu fysiek, psychisch sociaal-economisch en cultureel op Indonesië zijn ingesteld.'²⁴ Een donkere huidskleur, lage klasse en Aziatische cultuur definieerden de Oosterse Nederlanders. Dat huidskleur belangrijk was, blijkt uit het feit dat als een Indische Nederlander wilde migreren naar Nederland, begin jaren vijftig, maar geen paspoort of geboorteakte had om de claim van Nederlanderschap te onderbouwen, een lichte huid en blond haar kon worden gezien als bewijs van Nederlanderschap. Ambtenaren hadden de beleidsvrijheid om 'uiterlijk de staat van Nederlander' te beschouwen als bewijs van Nederlanderschap.²⁵ De achterliggende aanname was dat dit uiterlijk duidde op Nederlandse voorouders en een Nederlandse oriëntatie. Van de Oosterse Nederlanders wilde de regering de migratie beperken; zij konden het beste in Indonesië blijven en Indonesisch staatsburger worden.²⁶ Zij deed dit door beelden die eerst voor de inheemse bevolking ('inlanders') in Indië had gegolden te gebruiken voor Indische Nederlanders die in de kolonie Europeanen waren geweest en hen zo uit te sluiten van een discursief burgerschap.

Klasse speelde tevens een belangrijke rol. De reden om Oosterse Nederlanders van 'opzending naar Nederland' uit te sluiten, was niet alleen dat hun juridische status niet overeenkwam met hun Indonesische 'afkomst, aard, aanleg en milieu', maar ook dat zij op de Nederlandse arbeidsmarkt niet konden worden ingeschakeld. De commissie Werner meende dat Oosterse Nederlanders die wél ingezet konden worden op de Nederlandse arbeidsmarkt en bovendien assimileerbaar waren naar Nederland konden komen. Zij benadrukte echter dat het alleen bij zeer grote uitzondering kon gebeuren.²⁷

Uiteindelijk werd deze classificatie nooit officieel in het beleid gebruikt.²⁸ Het ambtelijke rapport had echter (indirect) grote invloed. De terminologie werd overgeno-

men door minister Van Thiel (KVP, Maatschappelijk Werk), door ambtenaren van de Commissie voor Aangelegenheden van Indonesië (CAVI) en het verscheen in andere overheidsrapporten.²⁹ Het rapport was intern, maar het lekte uit en een samenvatting werd gepubliceerd in *NRC* van 10 oktober 1952.³⁰ *NRC* kraakte harde noten met het rapport. Het was niet zomaar aan te nemen dat de Oosterse Nederlanders niet en de Westerse wel moeiteloos zouden assimileren, meende de krant. Voorts hekelde de krant het punt dat Indische Nederlanders niet rationeel konden beslissen en tegen zichzelf moesten worden beschermd door de regering. De Kamer reageerde verbolgen op de conclusies uit het rapport, die zij via de pers had moeten vernemen. Kamerleden vroegen om inzage in het rapport, wat de minister weigerde.³¹ Ik heb achttien krantenartikelen gevonden over dit debat, verder was het vooral een politieke kwestie.³² Kamerlid Ritmeester (VVD) benadrukte de morele verantwoordelijkheid van de regering voor alle Nederlanders, ook de Nederlanders in Indonesië. Hij zei: 'Moreel is het niet te verantwoorden enige Nederlander in de steek te laten.'³³ Van de Wetering (CHU) gebruikte ook het argument van een morele plicht ten aanzien van de Indische Nederlanders. Hij stelde dat Nederland niet alleen bij de bestuursuitvoering geleund had op de Indische Nederlanders, maar hen ook had betrokken bij de 'Nederlandse gemeenschap': 'Het is de vrucht van het Nederlandse beleid, dat deze mensen waarde hechten aan de Nederlandse nationaliteit, ondanks de economische bezwaren en gevaren, die hieraan voor hen verbonden waren.'³⁴ Met andere woorden, hen viel niets te verwijten, de Nederlandse regering des te meer.

Een ander argument voor of tegen een restrictief toelatingsbeleid was het geschatte aantal Indische Nederlanders dat nog in Indonesië verbleef en mogelijk naar Nederland wilde komen. Er werden schattingen gemaakt, door zowel regering als pers.³⁵ De commissie Werner schatte het aantal op 100.000 à 125.000. Terwijl er Kamervragen werden gesteld over hoe de opvang van nog eens 30.000 tot 70.000 Indische Nederlanders gefinancierd moest worden met een budget van 25.000 gulden, reageerde de Minister van Justitie alleen op het mogelijke aantal Indische Nederlanders en niet op de financiering. Hiermee ontkende hij impliciet de mogelijkheid dat de meeste Indische Nederlanders naar Nederland zouden (willen) komen.³⁶

Het enige instrument voor het beperken van de migratie van staatsburgers was reductie of onthouding van de toekenning van een rijksvoorschot voor de overtocht. De Indische Nederlanders die zelf hun overtocht konden betalen, konden niet tegengehouden worden. Deze rijksvoorschotregeling had dus vooral gevolgen voor migranten uit de lagere klassen. In de begrotingsbehandeling van Maatschappelijk Werk werd gevraagd welke maatstaven het ministerie hanteerde bij de beoordeling of Nederlanders in aanmerking kwamen voor een rijksvoorschot.³⁷ De aanvragen werden getoetst aan 'nood of bijzondere nood in Indonesië, binding met Nederland wat betreft milieu, werkkring en familiebetrekkingen (binding met nog aanwezige ouders, zusters etc.), waarborgen of uitzicht gezien opvoeding en geestelijke instelling, opleiding en werkkring, dat zij zich kunnen aanpassen'.³⁸ Deze aspecten hadden betrekking op de kansen in en binding met Nederland en niet op de solvabiliteit van de aanvragers. De meeste aanvragen om financiële ondersteuning van de overtocht werden afgewezen, omdat de aanvragers niet gebaat zouden zijn bij overkomst naar Nederland, niet omdat zij de overschotten mogelijk niet terug konden betalen.³⁹ De Nederlandse rege-

ring kon voorts proberen migratie te ontmoedigen door middel van voorlichting en steun in Indonesië. De minister van Maatschappelijk Werk bleef van mening dat Oosterse Indische Nederlanders niet konden assimileren in Nederland. Maatschappelijk werk(st)ers werden daartoe ingezet in Indonesië om informatie aan 'Oosterse Nederlanders' te geven over hun betere sociale en economische kansen in Indonesië, 'voor de toekomst van hen zelf en hun nakomelingen'.⁴⁰

Over de rijksvoorschotten ontstond grote commotie in de Kamer. Er werd een motie ingediend door Kamerlid Prof. W.L.G. Lemaire (Katholieke Nationale Partij).⁴¹ Lemaire – zelf Indische Nederlander – betoogde dat de Indische Nederlanders niet in de steek mochten worden gelaten omdat zij altijd trouw waren gebleven aan Nederland.⁴² Tegenstanders van de motie Lemaire, die de motie De Graaf (genoemd naar Kamerlid en oud-Indiëganger Theo de Graaf) indienden, vonden dat er geen onhoudbare situatie was in Indonesië en dat 'betrokkenen [...] niet in staat zijn, zich een eigen oordeel te vormen' over hun kansen in Nederland. Zij stelden voor dat een overheidsinstantie zou bepalen wie een voorschot zou krijgen en wie niet.⁴³ De motie Lemaire werd uiteindelijk met tweederde afgewezen, de motie De Graaf werd aangenomen. Het debat werd door veel mensen bijgewoond vanaf de publieke tribune. Er was meer aandacht voor in de dagbladen dan voor de discussie rondom het rapport Werner.⁴⁴

De krantenartikelen stonden in het teken van het protest van de Indische Nederlanders tegen het feit dat de Nederlanders in Indonesië niet langer zelf mochten beslissen of ze naar Nederland wilden komen op een rijksvoorschot. De slechte leefsituatie van deze groep Nederlanders in Indonesië werd in kranten uitvoerig beschreven om overkomst te bepleiten. Een mooi voorbeeld was een vierdelige serie in de *Nieuwe Haagse Courant*. In lange artikelen werd uitleg gegeven over het ontstaan en de huidige situatie van de groep Indische Nederlanders in Indonesië.⁴⁵ Het koloniale verleden werd belangrijk gemaakt door te wijzen op verwantschap en afstamming en als gevolg daarvan hun lidmaatschap van de Nederlandse natie: 'Is het nu niet der Indische Nederlanders recht te worden opgevangen door het land hunner vaderen? Het land, dat zij (als loyale Nederlanders) hielpen maken tot een welvarend rijk?'⁴⁶ Een ander argument was dat de Indische Nederlander zich meer Nederlander dan oosterling voelde, gebaseerd op banden met het Nederlandse koningshuis: 'de Indische Nederlander bekende ondubbelzinnig kleur, nl. dat hij in de grond van zijn hart toch onnoemelijk meer Nederlander is dan Indisch, en hij besloot, dat de Nederlandse Koningin toch ook zijn Koningin was, en Zij ook als zodanig moest blijven.'⁴⁷ ARP en SGP gebruikten het koloniale verleden als argument om te benadrukken dat Nederland een 'erschuld' had te vereffenen.⁴⁸ Deze partijen hadden dit argument ook in andere debatten gebruikt. De functie was het dekolonisatiebeleid nogmaals te bekritisieren, ook al was de dekolonisatie een feit. Het aantal Nederlanders in Indonesië was belangrijk om de ernst van de zaak te benadrukken. Er werd gesproken van een 'volksgroep van 260.000 zielen met wier rechten gespeeld wordt'.⁴⁹ De Minister van Maatschappelijk Werk had echter een ander doel voor ogen bij het benadrukken van die aantallen. Hij benadrukte dat het gevolg van het aannemen van de Motie Lemaire zou zijn 'een massale overtocht van betrokkenen naar Nederland', wat de afgevaardigden in zijn ogen toch niet 'de beste oplossing voor hun problemen' zouden vinden.⁵⁰ Hij zei:

Het advies van de commissie Werner was dat de plaats van arme, oosters-georiënteerde Indo-Europeanen in Indonesië was. 'De Minister: "Uw plaats is ginds."' Bron: Persmuseum, Amsterdam (Eppo Doeve/ *Elseviers Weekblad*, 21-11-1953).

Ik hoop niet, dat wij zullen meemaken, dat tussen de 10.000 en 80.000 mensen naar Nederland zullen komen; niet om financiële redenen, niet omdat ik hen hiervan wil afhouden, omdat ik hen wil wegwerken of hun onrecht zou willen doen, maar omdat ik persoonlijk in geweten overtuigd ben van het feit, dat voor hen in Nederland niet en in Indonesië misschien wel een mogelijkheid voor een toekomst ligt.⁵¹

'Het gaat echter niet om de vraag of deze Nederlanders zich binnen de grenzen van hun eigen vaderland mogen vestigen', voegde het *Zeeuwsch Dagblad* aan het verslag toe.⁵²

De schrijvende pers ontpopte zich, met name in de discussies omtrent de moties Lemaire en De Graaf, als pleitbezorger van de Indische Nederlanders. De regering gebruikte het kosten-batenargument en de (mogelijke) aantallen om Nederlandse staatsburgers uit Indonesië te weren. De pers benadrukte de biologische verwantschap met de Indische Nederlanders. Deze debatten zijn interessant omdat er werd geprobeerd een onderscheid te maken als gevolg van de veranderde samenstelling en aard van de (toekomstige) migrantengroep en de verslechterende verhoudingen met Indonesië. Er werd een discursief staatsburgerschap geconstrueerd op basis van kleur en klasse. Koloniale ideeën die dit discursieve staatsburgerschap onderbouwden, namelijk 'oosters', bruin als minderwaardig en 'westers', blank als superieur waren ook in deze postkoloniale debatten te ontwaren. Oosters hoorde in Indië, Westers in Nederland. Hieruit blijkt dat de postkoloniale bonus-malus niet voor iedereen hetzelfde uitwerkte. Oosterse Indische Nederlanders kregen te maken met een postkoloniale malus, Westerse met een bonus. Uit het tweede hoofdstuk bleek al dat het beeld van Indo-Europeanen werd bepaald door een donkere huidskleur en lage klasse: hoe donkerder en armer, hoe meer verindischt de Indo-Europeaan was. Hij stond dicht bij de inheemse bevolking dan bij de Europeanen. Deze koloniale beelden ten aanzien van Indische Nederlanders uit lagere klassen en met een donkere huidskleur had in de postkoloniale context tot gevolg dat zij werden uitgesloten van een discursief staatsburgerschap. Omdat 'oosters' onlosmakelijk met Indië was verbonden werd migratie naar Nederland ontmoedigd. De context- en groepsgebonden factoren onderstreepten de functionaliteit van de retorieken en beelden, en dus de overdracht over tijd en plaats en de uitwerking van de postkoloniale bonus-malusparadox.

Het spijtoptantendebat

Mevrouw C. Holtz de Gosse vatte in haar gedicht *Spijtoptant*, dat in 1962 in *Tong Tong* verscheen, een groot deel van het spijtoptantendebat samen. In de periode van 1957 tot 1968 migreerden de nog in Indonesië overgebleven Nederlandse staatsburgers naar Nederland, plus een aantal Indonesische staatsburgers: de spijtoptanten en Maatschappelijke Nederlanders. Na de soevereiniteitsoverdracht hadden 13.000 Nederlandse hoofden van het huishouden geopteerd voor de Indonesische nationaliteit. Aangezien het hoofd voor het hele gezin opteerde, waren in totaal 32.000 Nederlanders Indonesiër geworden. Zij waren gehecht aan het land en hoopten hun werk, hun bedrijf of onroerend goed te behouden.⁵⁴ Nederlandse werkgevers en de Hoge Commissaris in Indië moedigden dit aan. Zij meenden dat Indonesië het land was waar Indo-Europeanen 'thuis' hoorden en dat optie voor het Indonesisch staatsburgerschap 'de meest natuurlijke oplossing' voor hen was.⁵⁵

De regelingen omtrent staatsburgerschap op het moment van de Indonesische onafhankelijkheid, waren ingewikkeld en leidden tot debat en rechtszaken. Tijdens de Ronde Tafel Conferentie in 1949 werd in de zogenaamde *Toescheidingsovereenkomst* besloten dat de 70 miljoen tellende inheemse bevolking de Indonesische nationaliteit kregen. De in Indonesië aanwezige 'vreemde oosterlingen' kregen ook automatisch de Indonesische nationaliteit, maar mochten voor de Nederlandse nationaliteit opteren. De 'uitheems-Nederlands onderdaan, niet-Nederlanders' (Britten en Duitser

Spijtoptant

Toen Holland zich in een hoek liet drukken,
 Viel ook mijn toekomst aan stukken.
 En ik zou in het land waarin ik was geboren,
 Tot een uitgestoten groep gaan behoren.
 Ik kwam toen voor de keus te staan:
 Warga negara, of anders hier vandaan.
 Het verlangen naar Holland was sterk,
 Maar in de tropen had ik mijn werk.
 Een salaris waarvan je goed kon leven –
 En wat zou Holland me kunnen geven?
 De Regering van voorheen adviseerde: 'Blijf waar je bent!
 Want dit is het Land, wat je kent.
 Neem de nationaliteit maar aan,
 Je hebt hier immers een goede baan.'
 Aldus geadviseerd werd de keuze gemaakt,
 Waarvoor je nu zuchten slaakt.
 Want, het bleek alras, die keus was verkeerd.
 Als warga negara werd je geweerd.
 Je liefde voor volk en het mooie land,
 Werde genegeerd, schoof men aan de kant.
 Je werd ook door geen mens meer vertrouwd
 En overal nog als een Blanda beschouwd.
 Zodat je uitgestoten bent en van alles berooid;
 Je voelt je als een dier gekooïd.
 Toekomst? Hoe kan je nog hopen,
 Als jij ook je gezin uitgehongerd in lompen ziet lopen.
 Scholen gesloten, overal geweerd;
 Je geld tot de laatste cent opgeteerd.
 Ten einde raad denk je aan die oude band,
 Met, wat ze je eens leerden, het Moederland.
 Dan schrik je, als je moet constateren,
 En je ten einde raad gaat proberen
 Toch naar Holland terug te gaan,
 Waar je voor bergen bezwaren komt te staan.
 Want eens koos je de verkeerde kant
 En bent nu maar een 'spijtoptant'!
 Die geen recht heeft om te klagen,
 Als je om een gunst komt vragen!⁵³

bijvoorbeeld) verkregen in het kader van artikel 5 van *Toescheidingsovereenkomst* de Indonesische nationaliteit, maar hadden het recht die te verwerpen. Verwierpen ze de Indonesische nationaliteit niet, dan hadden sommigen, afhankelijk van de wetgeving in hun land van eerste nationaliteit, twee nationaliteiten (Brits en Indonesisch of Duits en Indonesisch). Na 1958 werd door Indonesië bepaald dat wie de andere nationaliteit niet verworpen had, de Indonesische nationaliteit verloor. Hierna had deze groep weer slechts één nationaliteit.

Nog ingewikkelder was de regeling voor de zogenaamde gelijkgestelden. In de koloniale context geschiedde gelijkstelling via een publicatie in het *Staatsblad* en de gelijkgestelden werden *Staatsblad-Europeanen* genoemd. De gelijkstelling had publiekrechtelijke en staatsrechtelijke gevolgen. De gelijkgestelden – die voorheen tot de groep ‘inlanders’ behoorden en vielen onder het adatrecht – vielen na gelijkstelling onder het Europese recht. In 1848 was de eis voor gelijkstelling ‘volkomen geschiktheid aan de Europese maatschappij’. In 1894 moest dat gepaard gaan met aannemen van de christelijke godsdienst. Naast de formele gelijkstelling was er informele gelijkstelling, buiten het *Staatsblad* om. Sociale factoren bepaalden of dat het geval was, zoals leefwijze, huwelijk met een Europese vrouw, ‘uiterlijke staat’, maatschappelijke positie, godsdienst en sociale omgang. De *Staatsblad-gelijkgestelden* kregen bij de *Toescheidingsovereenkomst* automatisch de Indonesische nationaliteit. Artikel 3 van de *Toescheidingsovereenkomst* bepaalde echter dat met Europeanen gelijkgestelden buiten het *Staatsblad* om, de status van Nederlander kregen. Zij moesten een verklaring overleggen van de Gouverneur Generaal of van de Resident daterende voor 1 juli 1893, waarin stond dat de betrokkene als Europeaan werd beschouwd of in de registers als Europeaan ingeschreven stond.⁵⁶

Nederlandse staatsburgers in Indonesië mochten opteren voor het Indonesisch staatsburgerschap, mits ze ouder waren dan 18 jaar, in Indonesië waren geboren en er minimaal een half jaar hadden gewoond. De optietermijn voor de keuze voor Warga Negara Indonesia – het Indonesisch staatsburgerschap – werd vastgesteld op 27 december 1951, twee jaar na de soevereiniteitsoverdracht.⁵⁷ Omdat men aannam dat door een passieve Nederlandse overheidshouding meer mensen voor de Indonesische nationaliteit zou kiezen, kwam de Nederlandse voorlichting over het opteren pas laat op gang.⁵⁸ Toen duidelijk werd dat de meeste Indische Nederlanders voor de Nederlandse nationaliteit kozen, startte de Nederlandse overheid een groot propaganda-offensief gericht op de Indo-Europeanen. Drees zei in zijn Oudejaars-toespraak in 1950: ‘Wij weten echter ook dat nooit Nederlanders aan hun eigen land en ook aan Indonesië groter diensten hebben bewezen, dan zij, die nu op hun post blijven zitten en de schouders zetten onder het moeilijke werk dat thans te verrichten valt.’⁵⁹ De beste mensen waren zij die in Indonesië bleven, meende Drees. Op 8 december 1951 – drie weken voor het verstrijken van de optietermijn – liet de Hoge Commissaris der Nederlanden, A. Lamping, in een officiële verklaring weten dat ‘de keuze voor de Indonesische nationaliteit de meest natuurlijke oplossing was voor mensen wier belangen samenvielen met die van Indonesië’.⁶⁰ 80 procent van de Indische Nederlanders koos echter voor de Nederlandse nationaliteit.

Mensen kozen voor de Indonesische nationaliteit omdat ze zich aan het land gebonden voelden, er werk en bezit hadden of omdat ze de morele plicht voelden het land

te helpen opbouwen. De Warga Negara's voelden zich echter in Indonesië als tweedetrangs burgers beschouwd. Nederlands spreken riep negatieve reacties op. Ze werden gepest, nageroepen en lastiggevallen. Eind 1952 ondertekenden 137 Indische Nederlanders een brief aan de Commissaris van Bandung, G. Veling, waarin ze protesteerden tegen de houding van de Nederlandse overheid en de gebrekkige hulp:

Wij vrezen hier het meest [...] dat volgend jaar reeds begonnen wordt om in alle scholen in Indonesië het Nederlands (*ons moedertaal*) te doen verdwijnen. Dit houdt ons inziens in, indien wij hier in dit land nog langer moeten blijven, wij dan verplicht zijn onze kinderen op te voeden naar de zeden en gewoonten van dit land, wat indruist tegen alle onze gevoelens. Kortom, wij leven hier nog steeds in angstpsychose, zonder enig gemoedsrust; de ene ellende volgt de andere. [...] Velen van ons zijn het leven moe, radeloos en wanhopig.⁶¹

In 1957 werd een anti-Nederlandse week georganiseerd: in winkels, bioscopen en andere openbare gelegenheden werden Nederlanders, of wie daarvoor werd aangezien, niet toegelaten. De Indonesische overheid hield zich niet aan gemaakte afspraken, bijvoorbeeld ten aanzien van de pensioenen voor oud-ambtenaren.⁶²

In Nederlandse kranten werd de keuze voor de Indonesische nationaliteit keer op keer uitgelegd, veelal in ingezonden stukken van leden van een van de actiecomités. De spijtoptanten hadden nooit Indonesiër willen zijn, schreef W. Bastiaans voorzitter van het plaatselijke NASSI-comité (Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië) Groningen en van het Comité voor gerepatrieerden te Groningen, naar aanleiding van de NASSI-actie in het *Nieuwsblad van het Noorden*. De spijtoptanten wilden aan het Westen vasthouden en aan hun westerse afkomst 'erfenis van vaderszijde [...] hoezeer zij ook van moederszijde met het Oosten verweven mogen zijn.' Ze stonden met hun voeten op de Oosterse bodem en verdienden daar hun brood. 'Maar hun hoofd en hart behoorden aan het Westen.' Toen zij hun keuze maakten waren er nog Nederlandse bedrijven en de Indonesische regering had hen gelijke rechten in het vooruitzicht gesteld. 'Hoe heerlijk zijn onze stamverwanten in hun verwachtingen bedrogen.' 'Het Indonesië van nu is niet meer het Indonesië van tien jaar terug.'⁶³ Een bijkomende reden was dat na het vertrek van steeds meer Indische Nederlanders de Indisch-Nederlandse infrastructuur in Indonesië afbrokkelde. Clubs, verenigingen, kranten en scholen konden zich niet langer staande houden na het vertrek van leden, lezers en leerlingen.

Zij die besloten alsnog te vertrekken naar Nederland, werden bekend onder de naam 'spijtoptanten'. Onder die noemer vielen verschillende groepen. Het betrof allereerst de voormalige Nederlanders die er – met de veelzeggende term – 'spijt' van hadden dat zij bij de Indonesische onafhankelijkheid voor de Indonesische nationaliteit hadden gekozen en daarmee hun Nederlandse nationaliteit hadden verloren. Dit betrof dus ook, zoals eerder gezegd, vrouwen en kinderen van wie de man als hoofd van het huishouden voor het hele gezin had geopteerd. Een tweede categorie werd gevormd door Nederlandse vrouwen die in de koloniale periode waren gehuwd met een inheemse man. Zij hadden niet geopteerd voor het Indonesische staatsburgerschap, en werden dus in sommige discussies naast de spijtoptanten genoemd, in plaats van als een onderdeel van de groep. De vrouwen verzochten om de Nederlandse nationaliteit terug te krijgen. Dit waren ongeveer 9.000 personen. Ten derde waren er de Indische

Nederlanders die in de kolonie gelijkgesteld waren. Hoewel zij geen spijtoptanten waren in de letterlijke betekenis van het woord (zij hadden immers niet zelf actief gekozen), werden zij soms wel zo aangeduid, ofschoon voor hen ook de term Maatschappelijke Nederlanders werd gebruikt. De vierde groep bestond uit Europeanen, die soms generaties lang in Indië woonden, maar geen Nederlander waren, zoals Belgen, Duitsers, Engelsen en Fransen. Zij wilden of konden na de onafhankelijkheid van Indonesië niet altijd terug naar het land waarvan zij onderdaan waren en wilden naar Nederland.⁶⁴ Duitsers, Belgen en Oostenrijkers die in het Indische leger hadden gediend waren vanwege de vreemde krijgsdienst soms stateloos. Voorts waren er de afstammelingen van de in de achttiende eeuw vrijgemaakte slaven, die in een christenkolonie in Depok woonden.⁶⁵ In 1714 had Cornelis Chastelein zijn gehele vermogen nagelaten aan 120 Balinese christenslaven. De nakomelingen van deze vrijgelatenen waren erg pro-Nederlands en woonden in 1940 in een christelijke enclave van 1.400 mensen te midden van Javaanse moslims. Door al deze groepen onder de term spijtoptant te laten vallen werd de term fors opgerekt. Het oprekken van de term leidde tot een dilemma: door meer groepen onder de term te laten vallen was het bij een liberaal beleid mogelijk om meer mensen – mogelijkerwijs alle christenen – naar Nederland te laten komen. De wal kon echter het schip keren: oprekken van het begrip kon leiden tot het verwijt dat de groep zo (onvoorspelbaar) groot was dat er aan de migratie geen einde zou komen. Dat zou een argument zijn voor een restrictiever beleid.

In de tweede helft van de jaren vijftig ging Indonesië economisch achteruit en de politieke verhouding tussen Nederland en Indonesië verslechterde, zoals hierboven is opgemerkt. De Indische Nederlanders die hadden gekozen voor het Indonesische staatsburgerschap (Indonesiërs-door-keuze) werden niet gelijk behandeld aan diegenen die automatisch Indonesisch staatburger waren geworden (Indonesiërs-door-geboorte). De meeste Nederlandse ondernemingen hadden Indonesië verlaten en de zogenaamde Indonesiërs-door-keuze verloren hun banen aan Indonesiërs-door-geboorte.⁶⁶ Op Zwarte Sinterklaas, 5 december 1957, werden alle Nederlanders staatsgevaarlijk verklaard en gesommeerd Indonesië te verlaten. Na deze datum werd de leefsituatie voor de voormalige Nederlanders in Indonesië moeilijker. Zij wilden Indonesië verlaten, maar hadden geen Nederlands paspoort meer. Zij verzochten als spijtoptanten de Nederlandse nationaliteit terug te krijgen. Internationaal speelde de Koude Oorlog een rol. In de tweede helft van de jaren vijftig waren er volksopstanden in Polen, Hongarije en Tsjechië. Vluchtelingen van achter het IJzeren Gordijn, met name de Hongaarse in 1956, werden als 'vijanden van onze vijanden' gastvrij ontvangen in Nederland. De spijtoptantenlobby wees erop dat ook Indonesië communistisch kon worden en dat dit gevolgen zou hebben voor (voormalige) Nederlanders in Indonesië.

Vóór 1956 werden de eerste verzoeken voor toelating door spijtoptanten gedaan. Bij uitzondering werden deze spijtoptanten in Indonesië genaturaliseerd tot Nederlanders en daarna toegelaten tot Nederland. Naturalisatie in het buitenland was hoogst ongebruikelijk. De regering besloot daarom dit te staken.⁶⁷ Er werd besloten dat de spijtoptanten onder het reguliere vreemdelingenbeleid zouden vallen, wat betekende dat zij eerst een visum moesten aanvragen in Indonesië en alleen genaturaliseerd konden worden in Nederland. De naturalisatie vond veelal pas jaren (soms tientallen

jaren) na hun komst naar Nederland plaats. Sommige spijtoptanten moesten in Indonesië voor vertrek een verklaring tekenen waarin ze afstand deden van hun Indonesische nationaliteit. Daarmee werden ze volgens de Indonesische overheid stateloos. De Nederlandse overheid erkende die afstand niet en bleef ze als Indonesisch beschouwen, totdat ze het Nederlanderschap verwierven. Om te werken hadden deze vreemdelingen in Nederland echter geen werkvergunning nodig.⁶⁸ Voor de migranten zelf en voor Nederlandse ambtenaren was deze toestand verwarrend.

Juridisch had Nederland geen verplichting tegenover deze Indonesische staatsburgers, meende minister Samkalden van Justitie (PvdA).⁶⁹ Wat veranderde was dat naarmate de jaren verstreken, het argument dat de Nederlandse regering een morele verplichting had ten opzichte van de voormalige Nederlanders in Indonesië steeds belangrijker werd dan de overheidstaak in het algemeen, zoals het oplossen van de woningnood in Nederland. Een collectieve toelating van de groep werd bepleit, maar uit angst dat dit een grote aanzuigende werking zou hebben, werd dit niet doorgevoerd. Er werd door ambtenaren van geval tot geval gekeken hoe hoog de nood was van de aanvrager in Indonesië, of dat kwam door zijn of haar binding met Nederland, of de persoon in Nederland assimileerbaar was volgens de beoordelende ambtenaar en of er geen sprake was van een crimineel verleden. Onder binding met Nederland viel bijvoorbeeld dat de spijtoptant er enige tijd had gewoond, ouders had met een Nederlands paspoort, zich verdienstelijk had gemaakt voor Nederland of in een Jappenkamp had gezeten tijdens de bezetting. De spijtoptant moest verder in nood verkeren, fysiek of financieel. Assimileerbaarheid werd bepaald door kennis van de Nederlandse taal en gewoontes. De aanvrager mocht geen gevaar vormen voor de openbare orde of veiligheid in Nederland. Wanneer de visumaanvragende spijtoptant werd afgewezen, kon een nieuwe aanvraag worden ingediend. Tweederde van de herhaalde verzoeken werd gehonoreerd.⁷⁰

In 1958 werd deze regeling opgeschort door de ministerie van Justitie omdat de migratie van Nederlanders uit Indonesië toenam. Mensen probeerden alternatieve manieren te vinden om Indonesië te verlaten. Zo waren er schijnscheidingen. Na een scheiding had de vrouw de mogelijkheid haar oorspronkelijke Nederlandse nationaliteit terug te vragen als zij deze door het huwelijk met een niet-Nederlander was verloren. Dat gaf haar de mogelijkheid om met de kinderen naar Nederland te gaan. Max Ferdinandus scheidde in 1958 van zijn vrouw, met wie hij vijf kinderen had. Zijn vrouw kreeg haar Nederlandse nationaliteit en vertrok met de kinderen op het schip de Oldenbarnevelt. Max en zijn twee minderjarige broers reisden mee met hetzelfde schip als verstekelingen en werden tot hun ontdekking van eten voorzien door Max' vrouw.⁷¹ Er waren ook schijnadopties, waarbij mensen probeerden ten minste hun kinderen naar Nederland te laten reizen als geadopteerde kinderen van Nederlandse staatsburgers.

In 1958 kwamen er 140 verstekelingen naar Nederland. Eerder kregen verstekelingen na aankomst in Nederland een verblijfsvergunning, maar toen er steeds meer kwamen, werden ze gedeeltelijk teruggestuurd naar Indonesië. In 1958 kwam het bericht dat er aan boord van de Oldenbarnevelt 69 verstekelingen meekwamen. Bij aankomst in Nederland werden ze opgesloten in De Kruisberg, een voormalig Rijksopleidingsgesticht in Doetinchem. Hier werd geprobeerd 'deliquenten en avonturiers'

De 37 verstekelingen werden terug naar Indonesië gestuurd. 'Z. Exc. Samkalden: „Nou, tabeh dan ...”' Bron: Persmuseum, Amsterdam (Eppo Doeve, *Elseviers Weekblad*, 11-10-1958).

op te sporen. Het merendeel van de verstekelingen kreeg – steeds individueel en de één na de ander – een verblijfsvergunning. Het waren veelal spijtoptanten. Het cckp zette in op een persoonlijk gerichte publiekscampagne en besteedde aandacht aan de tien dagen oude baby Maria Theresia, die in Nederland was geboren als kind van een echtpaar dat met twee kleine kinderen als verstekelingen naar Nederland was gekomen. Het gezin kreeg een verblijfsvergunning en Maria Theresia kreeg van het cckp een reiswiegje.⁷² De jongste verstekeling was de driejarige Lie Han Sioe, die door zijn moeder, die de Nederlandse nationaliteit had, aan boord was gesmokkeld. Zijn vader, die de Indonesische nationaliteit had, bleef in Indonesië achter.⁷³

De minister van Justitie besloot 37 verstekelingen (waaronder 30 Molukkers) terug te sturen naar Indonesië, wat leidde tot een storm aan protesten en Kamervragen. Minister Samkalden, overlevende van een Jappenkamp en van Joodse komaf, kreeg het verwijt dat hij de verstekelingen terugstuurde naar Indonesië zoals Nederland voor de oorlog joden had teruggestuurd naar Nazi-Duitsland. Samkalden verweerde zich en ontkende bovendien dat de verstekelingen aanspraak zouden kunnen maken op asiel.⁷⁴ De verstekelingen waren geen asielzoekers. Zijn besluit om de verstekelingen uit te wijzen was rechtvaardig tegenover de mensen die in Indonesië op een uitslag van hun visumverzoek wachtten, stelde hij.⁷⁵ In heel Nederland werd actie gevoerd voor de '37'. De jongerenbeweging De Jonge Leeuwen in Den Haag vormde in samenwerking met het Veteranen Legioen Nederland en de jongerenafdeling van de stichting Door de Eeuwen Trouw een comité om te protesteren tegen de terugzending van de verstekelingen. Een van de acties was om op ramen en auto's het nummer '37' te schilderen.⁷⁶ Terwijl het schip met de verstekelingen op weg was naar Indonesië, werd in Nederland gediscussieerd over de vraag of ze wel of niet hadden mogen blijven. Uiteindelijk werd, enkele dagen voor aankomst in Jakarta, een telegram naar het schip gestuurd waarin stond dat de verstekelingen mochten doorreizen naar Nieuw-Guinea. Enkele jaren later, na de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië, kregen deze verstekelingen zonder problemen een visum voor Nederland.⁷⁷

Op 1 april 1964 kwam aan de visumregeling een einde. De regering meende dat de meesten die in nood waren geweest nu wel in Nederland waren toegelaten en dat de verhoudingen met Indonesië waren verbeterd. Het overviel de regering echter dat bij de aankondiging dat aan de regeling een einde zou komen 3.000 nieuwe en 2.000 herhalingsverzoeken werden gedaan.⁷⁸

Het restrictieve toelatingsbeleid ten aanzien van het verlenen van visa en het verlenen van voorschotten voor de overtocht genereerde een verhit debat in de politiek en in de media (zie Tabel 4 en Tabel 5).

TABEL 4 KRANTENARTIKELN OVER SPIJTOPTANTEN EN MAATSCHAPPELIJKE NEDERLANDERS 1960-1966		
<i>Onderwerp</i>	<i>Soort</i>	<i>Aantal</i>
Aankomst	Korte berichten	70
Forumavonden en acties	Korte berichten	34
Kamerdebatten toelating	Korte berichten	176
Leefsituatie Indonesië	Achtergrondartikelen	91
N=		371

In dit debat mengden zich meerdere actoren: pressiegroepen, politici en de pers. Het CCKP en het Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië (NASSI), dat in 1960 werd opgericht, vormden een actieve en succesvolle lobby om de toelating van spijtoptanten te bepleiten. De pers droeg aan de lobby bij door verslag te doen van de erbarmelijke situatie van de Indo-Europeanen in Indonesië en de woordvoerders van de lobbygroepen uitgebreid aan het woord te laten. De kranten stonden er bol van. Er werd een debat en een documentaire op de televisie over de situatie van de voormalige Nederlanders in Indonesië uitgezonden, wat in die periode nog uniek was.⁷⁹ Er werden meerdere brochures en een boek gepubliceerd.⁸⁰ Veel Nederlanders hadden weinig kennis van de spijtoptanten en van hun redenen om naar Nederland te willen migreren. Dit bleek uit een enquête in 1961. Uitzonderingen daargelaten, werden de spijtoptanten door de respondenten gezien als een bedreiging vanwege de overbevolking in Nederland, de moeilijkheden die spijtoptanten zouden hebben om zich aan te passen in Nederland en het feit dat men de spijtoptanten zag als mensen van een ander ras. De regering, en dan met name minister van Justitie Beerman verwoordde en verdedigde, met hulp van ambtenaren, een restrictief beleid. De inspanningen van de lobbyisten en journalisten bleken echter succesvol. Uiteindelijk werd vrijwel iedereen die vanuit Indonesië naar Nederland wilde komen toegelaten.

Ambtenaren hadden, zo bewees onderzoek van Arthur Ringeling, een grote beleidsvrijheid in de beoordeling van de visumaanvragen van spijtoptanten.⁸¹ Assimileerbaarheid in Nederland en nood in Indonesië waren flexibele criteria. Quota waren scherpere voorwaarden.⁸² Kamerleden die voorstander waren van ruime toelating controleerden of dit aantal wel werd gehaald, terwijl de departementen keken of de quota niet werden overschreden. Deze quota werden in latere jaren losgelaten, waardoor ambtenaren meer ruimte kregen in hun beoordeling van de individuele aan-

vragen. Omdat Beerman veel kritiek in de Kamer kreeg op zijn beleid en veel vragen over concrete gevallen, centraliseerde hij de beleidsuitvoering en besliste zelf over individuele aanvragen. Een commissie, de Commissie Van Vollenhoven, gaf advies aan Beerman, die vervolgens merendeels zelf besloot en de uitvoering aan de afdeling vreemdelingenzaken overliet.⁸³

In de loop der jaren kwam er in het politieke veld meer aandacht voor individuele gevallen en daarmee veranderden ook de actoren. Op dit punt zien we overeenkomsten met beleid en praktijk ten aanzien van asielzoekers, zoals beschreven door Tycho Walaardt.⁸⁴ In de eerste jaren waren het parlementariërs, die kritiek leverden op de wijze van beoordelen van aanvragen en de invulling van toelatingsnormen of vroegen om een groepsgewijze toelating. Later waren het vooral enkele individuele Kamerleden, met name Ten Broecke Hoekstra (VVD, coalitie) en Daams (PvdA, oppositie) en pressiegroepen, zoals NASSI en CCKP.⁸⁵ Lid van NASSI waren onder andere Tjalie Robinson, journalist, schrijver en redacteur van het blad *Tong Tong* (later *Moesson*)⁸⁶, W. Lemaire, indiener van bovengenoemde motie en Kamerleden Ten Broecke Hoekstra en Daams. Ten Broecke Hoekstra en Daams bespraken samen honderden gevallen met ambtenaren of de minister. De lobbygroepen kaartten problemen aan bij de Kamerleden, en gaven informatie aan individuele aanvragers over hun aanvraag. NASSI en CCKP kwamen aan informatie via Kamerleden, andere lobbygroepen, departementen en familieleden en kennissen van aanvragers en personen in Indonesië. Via *Tong Tong* werd ook informatie verspreid. De criteria die werden gehanteerd bij de beoordeling van de aanvragen waren namelijk lange tijd geheim, wat gebruikelijk was binnen het vreemdelingenbeleid.⁸⁷ CCKP stopte in 1962 met de informatieverstrekking aan individuele aanvragers op laste van het ministerie van CRM met als argument dat het CCKP door de overheid werd gesubsidieerd.⁸⁸

De meeste politieke discussies over spijtoptanten vonden plaats tijdens het ministerschap van Beerman. Na het aantreden van het Kabinet De Quay in 1959, verslechterden de betrekkingen met Indonesië vanwege de kwestie Nieuw-Guinea.⁸⁹ Bij de onafhankelijkheid van Indonesië was Nieuw-Guinea Nederlands gebleven. Een deel van de Indische Nederlanders was vanuit andere delen van het voormalige Nederlands-Indië naar Nieuw-Guinea verhuisd. De Indonesische overheid wilde Nieuw-Guinea bij Indonesië voegen. De Nederlandse regering wenste Nieuw-Guinea te behouden en zond een vliegkampschip. Soekarno verbrak alle betrekkingen met Nederland. Een nieuwe oorlog hing dreigend in de lucht. Er werden daarop zorgen geuit over het lot van de spijtoptanten in Indonesië. Beerman was een onervaren politicus, die ogenschijnlijk geen blijk gaf emotionele betrokkenheid bij het lot van de individuele spijtoptant. Dit werd hem verweten door zijn tegenstanders in het debat en maakte hem retorisch zwak.⁹⁰ De cijfers wijzen echter uit dat onder zijn bewind in 1961, 83 procent van de aanvragen werd ingewilligd, terwijl hij juist als onwrikbaar werd gekenschetst.⁹¹

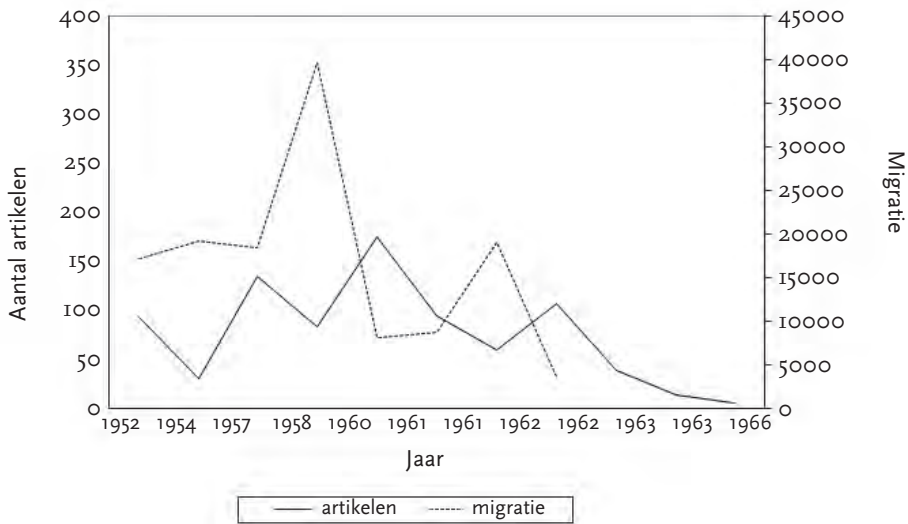
Een aantal context- en groepsgebonden factoren beïnvloedde de ruimte voor het debat en beleid. De spijtoptanten dienden hun visumverzoeken in op een ongunstig moment. Er was sprake van een – wat achteraf bleek te zijn korte – economische recessie waardoor de werkloosheid opliep. Daarnaast was er woningnood. Tussen 1951 en 1955 kregen Indische Nederlanders voorrang bij huisvesting via de zogenaamde

5-procentregeling.⁹² Voor de Nederlandse staatsburgers uit Nieuw-Guinea moest opvang geregeld worden waardoor de opvangcapaciteit extra werd belast. De regering wilde daarom het aantal spijtoptanten beperken. De meeste Indische Nederlanders met de Nederlandse nationaliteit of een duidelijke binding met Nederland waren inmiddels al naar Nederland gekomen, meenden bestuurders. De groep die nu Indonesië wilde verlaten was niet alleen omvangrijk – dat was althans de inschatting – maar de regering ging er tevens vanuit dat er te grote overheidsinspanningen en -uitgaven nodig waren om de assimilatie te begeleiden. Dit idee dat de overheid actief moest inzetten op assimilatie, bijvoorbeeld met Nederlands taalcursussen, bij- en herscholing voor de mannen en huishoudcursussen voor de vrouwen, was ingegeven door de (vermeende) kenmerken van de groep spijtoptanten en de aard van de migratie. De spijtoptanten waren, naar de mening van de regering en beleidsambtenaren, minder op Nederland gericht dan andere groepen, ‘oosters-georiënteerd’ en uit de lagere sociale klassen afkomstig. Ook in deze discussie speelde het klasse-element een belangrijke rol in de debatten over discursief burgerschap. Bovendien was de groep omvangrijk, betrof het hele, soms grote, gezinnen en was het niet waarschijnlijk dat zij zouden terugkeren naar Indonesië.

Volgens Ringeling werd de versoepeling van het toelatingsbeleid vooral veroorzaakt door de toenemende spanningen in de verhouding met Indonesië.⁹³ Dit was ook de verklaring van politici en ambtenaren. Deze paragraaf laat zien dat dit slechts ten dele waar was.⁹⁴ Journalisten en pressiegroepen hadden grote invloed. De verhoudingen met Indonesië brachten veel maatschappelijke roering teweeg. Een lobby wist de publieke opinie te mobiliseren ten gunste van de spijtoptanten door de spanningen en de erbarmelijke leefsituatie van de spijtoptanten via de media onder de aandacht te brengen. De regering en individuele politici bleken gevoelig voor de pleidooien. Deze wisselwerking tussen beleid en de pers uitte zich in het aantal artikelen. Wanneer we het aantal artikelen over Indische Nederlanders in de jaren 1952-1966 afzetten tegen de migratie in die jaren, blijkt dat de twee elkaar beïnvloeden: wanneer de migratie afneemt door een restrictiever toelatingsbeleid, neemt de lobby in de media, in krantenartikelen en ingezonden brieven, toe (zie grafiek). Er waren meer artikelen, de artikelen waren langer, gingen vergezeld van foto's en stonden vaker op de voorpagina. Na een versoepeling van het beleid nam de media-aandacht af en de migratie toe.

De situatie in Indonesië had hier uiteraard invloed op. De pieken in de berichtgeving in 1960 en 1962 werden gevormd door de komst van spijtoptanten en migranten uit Nieuw-Guinea. De piek in 1958 werd veroorzaakt door de gebeurtenissen in december 1957.⁹⁵ De kranten berichtten veel over de verstekelingen die werden teruggestuurd en over de opvang van Nederlanders, die na ‘Zwarte Sinterklaas’ vertrokken. We zien vooral in 1957-1960 een tegengestelde beweging. Na ‘Zwarte Sinterklaas’ was het min of meer vanzelfsprekend dat de Nederlanders naar Nederland ‘vluchten’, met als gevolg minder berichten in de media. De korte berichten gingen over de aankomst van schepen en vliegtuigen met Indische Nederlanders en hun eerste opvang, waarbij ze vaak door de koningin welkom werden geheten. De bovengenoemde factoren zorgden voor de ruimte in het debat: het restrictieve toelatingsbeleid werd in 1957 versoepeld door het nadrukkelijk benoemen van twee tussencategorieën namelijk Maatschappelijke Nederlanders en spijtoptanten.

ARTIKELN OVER INDISCHE NEDERLANDERS AFGEZET TEGEN MIGRATIE.

Bron: CBS statline.

Het debat

Het politieke en publieke debat verschilden in de keuze van discursieve strategieën, omdat er verschillende actoren in actief waren met tegengestelde doelen. De opvallendste actoren waren de journalisten en de politici. De ambtenaren kwamen via politici en de pressiegroepen via de journalisten aan het woord. De migranten zelf waren geen actor in het debat.

De eerste discursieve strategie is de keuze en het gebruik van terminologie. In het debat werd een aantal termen gebruikt voor de groep (of voor deelgroepen daarin): repatrianten, spijtoptanten, Maatschappelijke Nederlanders en Indische Nederlanders.

In dit debat werden nieuwe termen geïntroduceerd, waarbij de term 'spijtoptant' eerdere termen, zoals 'repatriant', ging overvleugelen. In de literatuur wordt de introductie van een nieuwe term een kritische interventie genoemd. De introductie van een nieuwe term is bedoeld om het nieuwe van een verschijnsel te benadrukken.⁹⁶ Volgens Paul van der Veur werd de term spijtoptant in 1957 geïntroduceerd.⁹⁷ Uit dit onderzoek blijkt dat de term in 1955 al werd gebruikt in parlementaire discussies. Dat het woord bij de introductie in 1955 nog niet gebruikelijk was, blijkt uit de toevoeging 'zogenoemde' of 'zogenaamde' die er in 1955 en 1956 altijd aan voorafging.

TABEL 5 TERMINOLOGIE INDISCHE NEDERLANDERS, 1959-1964				
	Nederlandse pers 1959-1964		Eerste en Tweede Kamer 1959-1964	
	N	%	N	%
Repatriant(en)	30	7	82	32
Spijtoptant(en)	334	79	106	41
Maatschappelijke Nederlander(s)	37	9	30	12
Indische Nederlander(s)	22	5	38	15
Totaal met deze verwijzingen	423	100	256	100
Totaal aantal onderzochte artikelen	488			

Het benadrukken van spijt, was iets dat tot de verbeelding sprak. De keuze van de Indo-Europeanen voor het Indonesische staatsburgerschap werd een ‘verkeerde keuze’, een ‘vergissing’, ‘dwaling’ of een ‘teleurstelling’ genoemd, waar de betrokkenen begrijpelijkerwijs spijt van hadden.⁹⁸ Van Bruggen (CHU) zei in de Kamer:

Het gaat om medemensen, die Nederlands bloed in de aderen hebben en die, oorspronkelijk van Nederlandse nationaliteit, een verkeerde keuze deden, mede omdat zij door adviezen, uit naam van de Nederlandse regering gegeven, in verschoonbare dwaling hebben verkeerd.⁹⁹

De optie voor het Indonesische staatsburgerschap was voor de oppositie en de presiegroepen iets dat vergeven kon worden. Zij pleitten voor toelating en naturalisatie. Zoals uit voorgaande citaat bleek, werd gesteld dat deze keuze onder druk van de Nederlandse regering en werkgevers was gemaakt. Dit argument kwam in 32 van de 64 achtergrondartikelen over spijtoptanten voor en ook in parlementaire debatten.¹⁰⁰ Het werd gebruikt om de regering te wijzen op haar verantwoordelijkheid ten opzichte van de spijtoptanten bij de creatie en dus bij de oplossing van het spijtoptantenprobleem’.¹⁰¹ Van Doorn (KVP, coalitie) zei:

De vraag is echter of aan dit feit van toenmalige optie zo belangrijke consequenties mogen worden verbonden in deze kritieke tijd van hun leven, nu geheel in strijd met wat zij redelijkerwijs hadden kunnen verwachten, de met hen zo sterk verwante Nederlanders Indonesië verlaten, nu zij merken ook als ex-Nederlanders in Indonesië niet te worden geaccepteerd als Indonesiërs, nu onomstotelijk door anti-Nederlandse acties is bewezen, dat de [...] mogelijk geachte gunstige ontwikkelingen in de verhoudingen zich niet hebben gerealiseerd en integendeel het zijn van Nederlandse stam leidt tot de meest onmenselijke discriminaties. Wat deze mensen niet konden voorzien, mag aan hen niet worden tegengeworpen. Zulks te meer niet, omdat, op welke wijze dan ook, door verantwoordelijke Nederlandse instanties destijds, in ieder geval vóór het verstrijken van de optietermijn (27 december 1951), op regeringsniveau en op dat van bedrijfsvoering duidelijk een houding ten gunste van optie is aangenomen.¹⁰²

Dit argument werd in de kranten standaard naar voren gebracht onder verwijzing naar Van der Veur, een Nederlandse hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Honolulu. Hij werd opgevoerd als autoriteit, om het argument kracht bij te zetten.

De introductie van de term en categorie Maatschappelijke Nederlanders kan op zijn

minst opmerkelijk worden genoemd. Na de introductie werd gediscussieerd over het nut van de term en wat hij inhield. Op sommige momenten werden de termen Maatschappelijke Nederlanders en spijtoptanten als synoniemen gebruikt of werden de termen in één adem genoemd, zonder verschil te benoemen. Op andere momenten werd een duidelijke scheiding gemaakt. ARP Eerste Kamerlid Schipper deed dat bijvoorbeeld. Met Maatschappelijke Nederlanders bedoelde hij 'Chinezen, Arabieren en anderen'. Hiermee benadrukte hij, meer dan andere politici, hun anders-zijn. Spijtoptanten vormden een andere groep. Hij adviseerde alle spijtoptanten 'zoveel mogelijk de cursussen op huishoudelijk- en taalgebied te volgen, belangrijk voor snelle aanpassing'. 'Ook zij zijn kinderen van ons volk en zij hebben een belangrijke inbreng in het Staatskundige leven gebaseerd op hun overtuiging, wij moeten hen zo goed mogelijk opnemen.' Makkelijk was dat niet. 'Het is maar al te vaak gebleken dat aanpassing aan de Europese leefwijze grote problemen oplevert, zo erg soms dat zich afvraagt of de repatriëring voor het levensgeluk van betrokkenen wel de meest ideale keuze is geweest', schreef het *Limburgsch Dagblad*, Schipper citerend.¹⁰³

Er werden pogingen gedaan om reeds bestaande termen van toepassing te verklaren op de groep migranten. De eindeloze discussies en het oprekken van termen vormen standaardelementen in het proces van problematisering.¹⁰⁴ In *Vrij Nederland* werd ervoor gepleit niet langer te spreken van repatrianten, omdat ze immers niet terugkeerden, maar van *Displaced Persons*. Die term was gangbaar voor de mensen die na de Tweede Wereldoorlog in kampen in Duitsland verbleven en die nergens heen konden. *Vrij Nederland* noemde hen het trieste overschot van de Tweede Wereldoorlog. De Indische Nederlanders waren het trieste overschot van het kolonialisme.¹⁰⁵ Van Doorn (KVP) vulde het begrip Maatschappelijke Nederlanders in als 'een conglomeraat van nationaliteiten, waarvan de dragers in hun maatschappelijke opvoeding, sociale structuur, enz. op het Westen, bijzonderlijk op Nederland, zijn georiënteerd'.¹⁰⁶ In 1959 ontstond er een discussie over een motie voor verruiming van de toelating van Maatschappelijke Nederlanders.¹⁰⁷ Meulink (ARP) zei daarover:

Buiten hun schuld zijn deze Maatschappelijke Nederlanders een speelbal geworden van de grillen van een hun vijandig bewind. [...] Ik begrijp, dat de Regering opziet tegen de gevolgen van een ruimer toelatingsbeleid. Staart men daarop echter te veel, dan loopt men gevaar te vergeten de grote nood, die er heerst. Het is onaangenaam, dat sommigen van de gerepatriëerde aanpassingsmoeilijkheden hebben, maar veel erger is, dat duizenden, die zich met Nederland verbonden voelen, buiten hun schuld en wil alleen gelaten worden.¹⁰⁸

Niet alle Kamerleden waren blij met de nieuwe categorie. Van de Wetering vond het een 'prutswoord'. Hij vroeg zich bovendien af wie dan de onmaatschappelijke Nederlanders waren. Hiermee legde hij een verband tussen het debat over de toelating van Indonesiërs en het gelijktijdige en felle debat over onmaatschappelijkheidsbestrijding.¹⁰⁹ De onmaatschappelijken waren Nederlanders, afkomstig uit de lagere sociaal klassen, die moesten worden opgevoed van overheidswege. Voor vrouwen betekende dit cursussen in huishouden en handwerken, voor mannen inschakeling in het arbeidsproces. Die behandeling verschilde niet veel van de behandeling die repatrianten ten deel viel. Van de Wetering had eerder al opgemerkt dat het 'juridisch verkeerd' was om 'van "Nederlanders" te spreken, omdat deze groep destijds na de soeverei-

niteitsoverdracht, hetzij om vermeend lijfsbehoud of om bestaansredenen, hetzij op aanraden van de hoge vertegenwoordiger van Nederland, dan wel van bedrijfsleiders e.a., heeft geopteerd voor het Indonesisch staatsburgerschap.”¹¹⁰

Omdat niet te definiëren was wie onder de categorie Maatschappelijke Nederlander viel, was niet te bepalen hoeveel mensen langs deze weg naar Nederland zouden willen komen. Het is opvallend dat in een periode waarin de Nederlandse overheid een zeer restrictief beleid voerde ten aanzien van immigratie en emigratie zoveel mogelijk (financieel) probeerde te stimuleren, deze ‘open’ categorie werd geïntroduceerd. Het duidt er op dat de lobby voor de komst van de spijtoptanten een zeer sterke was.

In het geval van de spijtoptanten of Maatschappelijke Nederlanders was de band met Nederland lastig te concretiseren. Omdat zij niet de Nederlandse nationaliteit hadden, stuurden pleitbezorgers aan op toelating op basis van een gevoelsmatige band. Door de pressiegroepen, de Nederlandse pers en de oppositie werd een verbeelde gemeenschap geconstrueerd waar de spijtoptanten deel van waren. In slechts twee krantenartikelen werden de spijtoptanten uitgesloten.¹¹¹ Een journalist van het *Algemeen Dagblad* stelde dat de spijtoptanten bewust voor het Indonesische staatsburgerschap hadden gekozen omdat de binding met Nederland gering was: ‘[zij zouden] op ons land [...] parasiteren louter omdat het betere vooruitzichten biedt dan Indonésie’.¹¹²

De belangrijkste metafoor om de band tussen Nederlanders en spijtoptanten of Maatschappelijke Nederlanders te verbeelden was de familiemetafoor (zie Tabel 6). Het onderstreepte een biologische verwantschap van spijtoptanten en dus hun aanspraak op Nederlanderschap. Bovendien had het gebruik van de familiemetafoor tot doel een eenheid te construeren binnen de Nederlandse natie, van zowel spijtoptanten als Nederlanders, maar daar tegelijkertijd een hiërarchie in aan te brengen. De familieretoriek rechtvaardigde het actieve assimilatiebeleid ten aanzien van de deze groep en het creëerde een draagvlak voor opvang onder de Nederlandse bevolking. Zoals uit hoofdstuk 2 bleek, had de familiemetafoor in Indië een vergelijkbaar doel, namelijk de eenheid bewaren en een hiërarchie rechtvaardigen tussen Europeanen en ‘inlanders’.

Al in 1946 werd Nederland gepersonifieerd en verbeeld als een moeder die haar kinderen uit Indië ontving. Prinses Juliana zei tegen de repatrianten: ‘Het moederland ontvangt U’.¹¹³ ‘Dat moederland wilde haar kinderen gaarne ontvangen, maar het zat zelf in grote zorg wegens het woningtekort, dat nu nog nijpender werd dan ooit tevoren.’¹¹⁴ Nederlanders uit Indië zochten bescherming, troost, compassie en veiligheid bij het moederland, dat zich ‘ontfermde’ over de Indische Nederlanders.¹¹⁵ Niet alleen Nederland was als een moeder, ook de koningin kreeg de moederrol toebedeeld: ‘Zij sprak met allen en toonde haar innig medeleven en ook medelijden, “Als een moeder sprak zij tot ons”, zei een der gerepatrieerden.’¹¹⁶ Hoewel het een open deur lijkt te spreken van een familieretoriek bij de termen moeder- en vaderland, is het toch van belang hier langer bij stil te staan. Dit is zo ingesleten in het dagelijks taalgebruik dat het een gangbaar repertoire is geworden in deze context. Dat betekent echter niet dat het ons denken over ‘wij’ en ‘zij’ niet meer beïnvloed. Wat hier bijzonder aan is, is de emotionele en onderbewuste associatie met familie en met thuis. George Lakoff’s analyse ondersteunt deze observatie. Hij stelde dat het niet toevallig

is dat onze politieke ideeën en concepten worden gestructureerd door het concept van de ideale familie. Onze eerste ervaringen met 'bestuur' is binnen onze familie. Onze ouders zeggen ons wat we wel en niet mogen, ze beschermen ons, onderwijzen ons, zorgen voor geld en materiële zaken en zetten ons in in het huishouden. Ons politieke wereldbeeld wordt onderbewust bepaald door het metaforische en meest fundamentele beeld van de natie als een familie. Het land waar je vandaan komt is het vader- of moederland (afhankelijk van de taken van het land), de burgers zijn broers en zussen, de overheid ouder. Het is daarbij de taak van de overheid om voor haar burgers te doen wat een ouder voor zijn kinderen doet: veiligheid (ons beschermen), wetten maken (zeggen wat we wel en niet mogen), besturen van de economie (zorgen dat er genoeg geld en middelen zijn) en onderwijs.¹¹⁷ Vluchtelingen of gastarbeiders kwamen nooit aan in het 'moederland' maar in Nederland. Zowel in de koloniale situatie als na dekolonisatie heette Nederland het moederland voor de Indische Nederlanders. In het geval van de Indische Nederlanders werd – onbewust – gekozen voor terminologie die paste bij het insluitend vertoog.

De koningin leek bij aankomst van elk schip op de kade te staan. Amerikaanse kranten merkten het op. *New York Times* kopte in 1958: 'Juliana greets Indonesian exiles'. De Amerikaanse krant legde nadruk op drama:

Arrivals are poorly clothed and without cash or jobs. Some carried off ship [...] Nearly 1,000 Dutch nationals from Indonesia trudged down a gangplank into the chill air of Northern Europe this morning with little but the welcome of Queen Juliana to give them hope for the future. [...] "you are coming to a country where a warm heart beats for you".

New York Times noemde hen 'the most pathetic victims of Indonesia's campaign to expel the Dutch'. 45.000 anderen zouden volgen, van wie er 9.000 'aged, unemployed or unemployable' waren. 'The human cargo that walked or was carried off the Captain Cook [...] will cause the Dutch Government the most trouble and expense.' Van de 45.000 zouden er, volgens de krant, 6.000 tot 7.000 behoren tot de groep der Eurasians, die niet eerder in Nederland waren geweest. 'Their colorful tropical dress, supplemented by military jackets and trousers, presented a bizarre picture at the Amsterdam pier.'¹¹⁸

De vergelijking met buitenlandse kranten laat zien welke keuzes er zijn gemaakt in het Nederlandse debat en hoe dat een in zekere mate een continuering is geweest van koloniale retorieken en beelden. Het verschil tussen de Amerikaanse en de Nederlandse kranten, was dat er in de Amerikaanse kranten geen sprake was van *homecoming*, geen *fatherland* en geen *mother country* en geen koningin in een moederrol, maar alleen van nadruk op de last voor de Nederlandse overheid en samenleving. Er was in Amerikaanse kranten ook meer aandacht voor het communisme. Het waren de 'communist trade unions', volgens de *Washington Post*, die de Nederlandse bedrijven in beslag hadden genomen. De mensen die weg probeerden te komen uit Indonesië werden *refugees* genoemd; Nederlandse kranten gebruikten zelden of nooit de term vluchtelingen. *The Washington Post* beschreef de vlucht van de Eurasians van het platteland naar de hoofdstad Jakarta; "We have lost all our memory", one said. "We do not know who we are, what we are, whom we represent".¹¹⁹ In Nederlandse kranten wisten ze het wel: Nederlanders.

De repatrianten werden in Nederlandse kranten ‘bruine broeders’ genoemd, een term die in de kolonie alleen voor ‘inlanders’ werd gebruikt.¹²⁰ Het betrof hier nog migranten die met zogenaamd recuperatieverlof naar Nederland kwamen. Zij werden onomstotelijk als leden van de Nederlandse natie geaccepteerd en hadden soms maar korte tijd in Indië verbleven. Het thuiskomen was voor deze personen ook letterlijk thuiskomen. Het is opvallend dat dezelfde woorden ook als metafoor werden gebruikt voor een groep die nog nooit in Nederland was geweest en waarvan de binding met Nederland minder duidelijk was, zoals de spijtoptanten. Als we kijken naar alle 985 artikelen uit de hele periode, zowel korte berichten als achtergrondartikelen, was de familiemetafoor dominant (zie Tabel 6). Deze metafoor was zeer gangbaar in *Het Vrije Volk* (168 artikelen). In deze artikelen werden migranten uit Indië, zowel de *totoks* als de Indische Nederlanders, betrokken bij de Nederlandse natie door de migratie ‘thuiskomen’ te noemen, Nederland ‘het eigen vaderland’ en Indische Nederlanders ‘onze bruine broeders’.¹²¹ Uit de tabel blijkt dat de overige drie metaforen – de exodusmetafoor, de watermetafoor en de plantenmetafoor – veel minder werden gebruikt. Daarnaast werden deze metaforen niet specifiek voor postkoloniale migranten gebruikt, maar ook voor andere migrantengroepen en in andere landen dan Nederland, is uit onderzoek gebleken.¹²² De familiemetafoor daarentegen was vooral van toepassing op postkoloniale migranten, en dan met name de Indische Nederlanders. De exodusmetafoor kwam uitsluitend voor in *Het Parool*, een krant die geen christelijke signatuur had. De exodus- en de watermetafoor benadrukten de dreiging van de grote aantallen.

TABEL 6 METAFOREN OVER INDISCHE NEDERLANDERS IN KRANTEN, 1949-1964

	N	%
Exodusmetafoor ¹²³	4	1
Familiemetafoor	300	91
Plantenmetafoor ¹²⁴	11	3
Watermetafoor ¹²⁵	14	4
Totaal aantal met deze verwijzing	329	100
Totaal aantal onderzochte artikelen	985	

Voor de spijtoptanten had de familiemetafoor een dubbele functie; enerzijds het benadrukken van verwantschap (biologische band) en anderzijds een discursief burgerschap (gevoelsmatige band). In het politieke debat werd vooral gewezen op discursief burgerschap, in de kranten op verwantschap.

De oppositiepartijen waren voorstanders van de overkomst van de spijtoptanten naar Nederland. De familiemetafoor onderstreepte de verplichting van Nederland ten aanzien van de spijtoptanten. De confessionele partijen grepen het debat aan om te wijzen op hun eerdere standpunt dat Indië niet gedekoloniseerd had moeten worden.¹²⁶ De komst en de aanspraken van de spijtoptanten bewezen hun gelijk, meenden zij. De ARP-er Diepenhorst sprak over de morele verplichting die de regering had te vervullen ten opzichte van de spijtoptanten. Deze kon ingelost worden door het toelatingsbeleid te verruimen, want ‘er is in het geding een zekere trouw van het moe-

derland jegens zonen, die dan misschien een verkeerde keuze hebben gedaan, maar die deze hebben gedaan onder moeilijke omstandigheden, die deze zeer vaak hebben gedaan volledig te goeder trouw en zich nu plotseling zien bedreigd met een levens-fiasco.¹²⁷

Zijn partijgenoot zei: 'materieel zijn deze mensen voor ons geen vreemdelingen. Het zijn mensen, die ons zeer na staan, het zijn, zou ik haast durven zeggen, onze verwanten.'¹²⁸ vvd-er Ten Broecke Hoekstra sprak van 'stamgenoten': 'Nederland moet nu tonen, dat het zijn door de eeuwen gevestigde reputatie als toevluchtsoord voor verdrukte en in nood verkerende mensen ook ten opzichte van zijn eigen stamgenoten hoog houdt.'¹²⁹ Minister-president Drees zegde de Indische Nederlanders toe 'te zullen zorgen dat zij, eenmaal teruggekeerd, zich in Nederland zullen thuisvoelen.'¹³⁰

Journalisten probeerden te benadrukken dat spijtoptanten gevoelsmatig deel waren van de Nederlandse natie. In deze periode verschenen relatief veel achtergrondartikelen (zie Tabel 4). In deze artikelen werd benadrukt dat de Indische Nederlanders letterlijk familie waren. Elf artikelen vermeldde de Nederlandse achternaam, achttien artikelen benadrukten de afstamming van de Indische Nederlanders van een Nederlandse voorvader, en vijftien artikelen wezen op de lichte huidskleur.¹³¹ Het cckp publiceerde een boek met de veelzeggende titel *Kinderen van ons eigen volk*, waarin de toelating werd bepleit.¹³²

Het cckp probeerde via grote mediacampagnes geld in te zamelen voor de repatrianten of spijtoptanten. Op gironummer 777 zou een miljoen gulden moeten worden binnengehaald. De overheid zorgde weliswaar voor de materiële opvang van de repatrianten, maar om hen het gevoel te geven welkom te zijn, was iets meer nodig, stelde het cckp. 'Als de repatrianten van de "Captain Cook" straks in Budel aankomen, zal in iedere kamer een waterglas met een bloemetje staan. Daar hebben ze recht op', citeerde een krant cckp-voorzitter J. Moora in januari 1958.

De uit Indonesië terugkerenden zijn kinderen van ons volk. Zij hebben recht op een gulde ontvangst en wij de plicht, die te geven. Zoals wij gul waren na de watersnood en na Hongarije. Maar nu, na de eerste december is ons volk niet gul. Het is allemaal niet spectaculair genoeg. Had er soms eerst bloed moeten vloeien?¹³³

De repatrianten in het Brabantse dorp Budel waren blij met hun bloemetje op tafel, schreef *Het Vrije Volk* enkele dagen later. Aan boord hadden ze het niet zo best gehad, maar de ontvangst in Budel maakte veel goed. 'Iemand legde een nieuwe grammofoonplaat op de draaitafel. En uit alle luidsprekers brulde toen het lied "Holland, mijn Holland – ik vind je zo mooi". Een oude vrouw – donkerbruin gerimpeld gezicht, prachtige grijs haar – probeerde de tekst te verstaan. Haar verkleumde handen streken over de kreukels in haar prachtige gebatikte sarong. Een droevig contrast.'¹³⁴ Het cckp zette in op drama. Onder de kop 'Zullen Irma, Peter en Juliette ooit hun vader terug zien?' werd het verhaal verteld van mevrouw Spiero en drie van haar kinderen. Mevrouw Spiero trouwde in Nederlands-Indië met een Nederlandse man en kreeg hierdoor de Nederlandse nationaliteit. Na een ruzie verliet ze haar man en hun zoon-tje. Ze wist niet waar die nu waren. Haar tweede man was een Indonesiër, maar omdat mevrouw Spiero nooit officieel was gescheiden had ze nog steeds de Nederlandse nationaliteit. Zij kon met haar drie kinderen naar Nederland, maar haar man moest

achterblijven. Ze klampte zich aan de journalist vast: 'Kunt u ons helpen. Ik houd het hier zonder mijn man nooit uit'. De repatrianten, die eind jaren vijftig kwamen, werden opgevangen in het barakkenkamp in Budel, ofschoon, zo schreef een krant, de repatrianten bij het woord 'kamp' logischerwijs angstgevoelens kregen. Nabijgelegen Eindhovense scholen zetten, met succes, een speelgoedactie op touw voor de nieuw kampbewoners. 'Lief vriendinnetje. Hierbij mijn pop, de juffrouw in de school vertelde dat jullie zo lief zijn. Ik zal voor jullie bidden. Met veel groeten van Elsje', citeerde het *Zeeuwsch Dagblad* een briefje van een schoolkind. Irma, de dochter van mevrouw Spiero, speelde met haar pop, terwijl haar moeder haar verhaal vertelde aan de journalist. "Heb jij het koud?", vraagt ze aan haar pop, "So sielig, ja, kom jij maarr, hierr, hoorl!", imiteerde de krant het Indische accent van het kind. 'Maar de pop staart haar met koele glazen ogen onbewogen aan.' En dat is wat de Nederlanders niet zouden moeten doen. De maatschappelijk werkster van het cckp vertelde dat de mannen zo snel mogelijk aan het werk wilden en de vrouwen bezochten trouw de cursussen naaien, breien, koken, kinderverzorging en Nederlandse taal.¹³⁵ Nationale en lokale kranten reproduceerden de kleine en grote dramaverhalen die door medewerkers van het cckp en andere lobbyisten met schier eindeloze energie werden aangedragen. De verhalen volgden een vast embleem. Ze begonnen met een persoonlijk verhaal als ankeiler, vol gedetailleerde persoonlijke gegevens en ogenschijnlijk inspelend op het verwijt van minister Beerman dat eerdere dramaverhalen van dergelijke details waren gespeend en derhalve oncontroleerbaar en onbetrouwbaar. Daarna volgde uitleggende informatie onderbouwd met cijfers en werd het verhaal afgesloten met de geruststelling dat het met hulp en steun van de Nederlandse bevolking en het cckp goed zou komen. Personificatie was een opzettelijke strategie. 'Om een beeld te kunnen geven van deze overschakeling op onze maatschappij hebben wij een gezin uitgekozen uit de enorme massa evacués'. 'Onze verslaggever' reisde met het gezin mee, schreef *Het Vrije Volk*, en aan het einde van het verhaal zag de verslaggever zijn hoofdpersoon James Davidson – een kleine schrale figuur een donker ingevallen gezicht – na een reis vol ontberingen, voor het eerst glimlachen.¹³⁶ Koningin Juliana maakte haar opwachting in Budel en schaarde zich in de rij met repatrianten om op een blikken bord een portie brood, kaas en chocolade hagelslag te ontvangen, zoals de repatrianten iedere morgen ontvingen.¹³⁷ In paleis het Loo in Apeldoorn werd de zogenaamde empire-gang vrijgemaakt voor huisvesting van zeventig repatrianten.¹³⁸ Haar voorbeeld verdiende navolging.

Indische Nederlanders waren zonen of kinderen die terugkeerden, en de staat werd verbeeld als een huis met een deur, een poort en een haard. Over een meisje van gemengde afkomst, dat niet was erkend door haar vader werd geschreven: 'Ze is geen Nederlandse en [...] dus is er voor haar geen plaats aan de vaderlandse haard.'¹³⁹ In *Het Vaderland* werd de toelating van de spijtoptanten bepleit: 'En al behoeft de deur niet zo wijd mogelijk te worden opengezet, gesloten mag de deur niet blijven voor hen, die kloppen om te worden binnengelaten.'¹⁴⁰ In *De Telegraaf* stond:

Men zou kunne zeggen, dat Nederland een ontaarde vader gelijkt, die zijn deur gesloten houdt voor zijn kinderen, omdat er niets meer aan hen te verdienen valt. De Nederlandse regering en het parlement hebben nu nog een laatste kans om door daden te tonen, dat wij niet zo zijn.¹⁴¹

Niet alleen in woord, maar ook in beeld kwam deze metafoor voor. In een spotprent in *De Telegraaf* werd Beerman voorgesteld als een soort stormram die de deur dichtthield.

De koningin sprak in haar toespraken van het 'eigen huis' waar de Indische Nederlanders waren aangekomen.¹⁴² Nederland was een huis en een thuis. Dit 'thuis' stond voor veiligheid, bescherming en troost.¹⁴³ In *Het Vrije Volk* stond een artikel met een grote foto van een kleuter die in de camera keek. Het artikel kopte 'Wat wacht haar?'. 'Dan begint de grote stroom van 45.000 terugkerende Indische Nederlanders, voor wie de komst naar een Nederland, dat de meesten nog nimmer gezien hebben, toch in zekere zin een thuisvaart betekent.'¹⁴⁴ Het was tegenstrijdig om te spreken van zowel terugkeren en thuisvaren als van een land dat zij nog nooit gezien hebben. Deze ambivalentie lag ook besloten in het veelvuldig gebruikte begrip repatriëring. In *Het Vrije Volk* stond een uitleg die representatief was voor tal van andere berichten. Zij keren terug, maar zij zijn er ook nog nooit geweest:

Ons land zal voor hen werkelijk thuis moeten zijn. [...] de komst van het Britse schip captain Cook, dat zondag te Amsterdam wordt verwacht, vormt het begin van de grote stroom thuisvaarders, die hun vaderland nog nimmer hebben gezien. En toch zal Nederland voor deze verdrevenen een tehuis moeten zijn. Het zijn Nederlanders, kinderen van ons volk, hoe anders hun opvattingen en hun levensgewoonten ook mogen zijn.¹⁴⁵

In parlementaire discussies, met name bij de begrotingsbehandelingen van het ministeries van CRM en Justitie, werd benadrukt dat grote aantallen spijtoptanten niet opgevangen konden worden. Het ministerie van Justitie was niet de enige die besliste over de toelating van de spijtoptanten. De begroting van het ministerie van CRM – dat verantwoordelijk was voor die opvang – vormde ook een barrière voor verruiming van de toelating. CRM meende een beperkt aantal Nederlanders, spijtoptanten en Maatschappelijke Nederlanders op te kunnen vangen, mede vanwege de woningnood en geringe financiële middelen. Nederlandse staatsburgers waren de eerste verantwoordelijkheid voor de regering. Een groot aantal van de discussies ging over de aantallen, met termen als 'plafond', 'quantum', 'quotum' en 'numerus clausus'.¹⁴⁶

De angst voor grote aantallen spijtoptanten, die zouden komen, diende als rechtvaardiging voor het restrictieve beleid. Minister Donker van Justitie (PvdA) zei in 1955 dat nog tienduizenden Nederlanders uit Indonesië naar Nederland zouden komen die gehuisvest moesten worden, waarna de spijtoptanten nog zouden volgen:

De ontvangst van deze vele Nederlanders legt een zware last op ons volk, want het betekent, dat [...] een ander gezin in Nederland, dat op het ogenblik zucht onder een samenwoning, geen woning krijgt.¹⁴⁷

Beerman verdedigde zijn restrictieve beleid en zei in 1960 dat de Kamer

zich wel [moet] realiseren, dat dat rond 50.000 mensen zouden kunnen worden, [met de toelating van spijtoptanten en Maatschappelijke Nederlanders wordt] de groep helemaal niet meer [...] te overzien; dan komt de gehele onoverzienbare groep der gelijkgestelden ook in aanmerking voor toelating in Nederland.¹⁴⁸

Twee jaar later werd er nog steeds gegoocheld met getallen. *Het Vrije Volk* schreef in 1962:

Verwacht wordt dat na 30 september elke maand 350 spijtoptanten per vliegtuig uit Indonesië naar Nederland zullen terugkeren. Dit heeft een woordvoerder van het Ministerie van Maatschappelijk Werk vanochtend meegedeeld bij de aankomst van de “Zuiderkruis” in Amsterdam. Globaal geschat komen nog 1200 spijtoptanten voor onmiddellijke terugkeer in aanmerking. Zij zijn reeds in het bezit van de vereiste papieren. Hoeveel spijtoptanten in totaal nog op terugkeer wachten, is volgens de woordvoerder niet bekend. “Elke schatting is een slag in de lucht”, zei hij.¹⁴⁹

Weer twee jaar later, in 1964 meende *Het Vrije Volk* dat het einde in zicht was. Het was een discursieve strategie die ook in andere debatten werd toegepast: er was een kleine restgroep en zodra daarvoor een regeling was getroffen was het probleem opgelost.¹⁵⁰

Schattingen van het aantal Indische Nederlanders dat mogelijk nog kon komen, hadden tot functie het beperken van de toelating te rechtvaardigen. Journalisten gebruikten aantallen met een heel andere reden. In 76 artikelen was het aantal spijtoptanten een belangrijk argument in het pleidooi vóór toelating van deze groep. Het grote aantal (voormalige) Nederlanders, die in erbarmelijke levensomstandigheden in Indonesië woonden, werd uitvoerig beschreven. Een voorbeeld was het artikel ‘redt liever die man, die vrouw, dat kind’ in *De Telegraaf*, dat veel reacties teweegbracht.¹⁵¹ In dit artikel ‘vertelden de feiten hoe duizenden Nederlanders spijtoptanten in Indonesië de ondergang tegemoet gaan.’¹⁵² De aantallen contrasteerden met de ‘onverschilligheid in Nederland’.¹⁵³ Het benadrukte dat het niet om enkele uitzonderingen ging, maar om een aanzienlijke groep ‘landgenoten’.

In dit debat werd in de Kamer en in mindere mate in de kranten gerefereerd aan andere migrantengroepen om de bijzondere positie van Indische Nederlanders te benadrukken. De steun aan de (voormalige) Nederlanders in Indonesië werd afgezet tegen steun aan andere groepen. Op 29 februari 1960 werd de Marokkaanse stad Agadir getroffen door een zware aardbeving. Er vielen 15.000 slachtoffers. De inzamelingsactie op televisie ten behoeve van kinderen in Marokko, leidde tot de vraag waarom er niet aan de kinderen in Indonesië aandacht werd besteed – dit waren toch Nederlanders!¹⁵⁴ Het Nederlandse enthousiasme waarmee de Hongaren werden ontvangen in 1956 diende als voorbeeld voor de manier waarop de Indische Nederlanders ontvangen zouden moeten worden. Bij de Hongaren hadden de Nederlanders laten zien hoe gastvrij zij waren.¹⁵⁵ De Vos van Steenwijk (vvd) zei in de Eerste Kamer dat Nederland een ereschuld had tegenover de spijtoptanten, meer dan ten aanzien van vluchtelingen uit Oost Europa: ‘Wij hebben jegens deze ongelukkigen heel andere morele verplichtingen dan jegens Polen, Tsjechen, Hongaren, voor wie thans op het publiek een beroep wordt gedaan.’¹⁵⁶ Er werd ook gerefereerd aan andere groepen. Bewindsvoeders hadden meer medelijden met oorlogsmisdadigers dan met spijtoptanten, schreef *De Waarheid* in 1960.¹⁵⁷

Er werd bovendien verwezen naar de werving van gastarbeiders. Dit gebeurde in 53 artikelen en in Kamerdebatten.¹⁵⁸ Italiaanse en Spaanse gastarbeiders werden actief geworven terwijl er ‘broeders’ en ‘kinderen van ons volk’ in Indonesië, die al bekend waren met Nederland en de taal kenden, werden geweerd.¹⁵⁹ Kamerlid Ten Broecke Hoekstra (vvd) stelde, ‘dat Indische Nederlanders, die onze taal vloeiend spreken zich in elk geval gemakkelijker en sneller kunnen inwerken dan niet-Nederlandssprekend

Italianen en Spanjaarden, aan wie bovendien evengoed als aan gerepatrieerden onderdak moet worden verleend.¹⁶⁰ *Elseviers Weekblad* vond het opmerkelijk 'dat men tot nu toe nog niet het oog heeft laten vallen op het arbeidspotentieel dat aanwezig is in een groep mensen die ons ongetwijfeld nader staan dan Italianen of andere buitenlanders, nl. de spijtoptanten en andere visumaanvragers die nog in Indonesië verblijven.'¹⁶¹ Dit was een punt dat door NASSI herhaaldelijk onder de aandacht van de pers werd gebracht. *Het Vrije Volk* schreef:

Het comité 'Nassi' betreurt het dat het Nederlandse bedrijfsleven niet het oog heeft laten vallen op het arbeidspotentieel in de groep van 14.000 spijtoptanten, in plaats van 2000, Italiaanse arbeiders aan te werven. Het comité Nationale Actie Steun Spijtoptanten Indonesië zegt hierover in een communiqué o.m.: Behalve dat zij het Nederlandse volk nader staan dan Italianen of andere buitenlanders, zijn het goede arbeidskrachten. Dit blijkt uit officiële en niet-officiële rapporten, alsmede de recente verhoging van het immigratiequotum voor de vs met nog eens 10.000 Indische gerepatrieerden.¹⁶²

In de Verenigde Staten werd het potentieel van de spijtoptanten als arbeidskrachten wel erkend, en Nederland liep goede kansen mis, stelde de krant in navolging van NASSI. Bewindsvoerders waren het daar niet mee eens.

Een schriftelijke vraag, van het Eerste-Kamerlid mr. R.H. baron de Vos van Steenwijk, of in de behoefte aan arbeidskrachten niet kan worden voorzien door de toelating van spijtoptanten in plaats van Italianen, is door de minister-president ontkennend beantwoord. Prof. De Quay wijst er op, dat het beleid van de regering inzake de toelating van spijtoptanten op geheel andere overwegingen is gebaseerd aan op de aspecten van de arbeidsmarkt. Bij het aantrekken van Italianen wordt vooral op de arbeidsgeschiktheid gelet. Om voor de hand liggende redenen is een soortgelijke selectie in Indonesië niet mogelijk. De eis van arbeidsgeschiktheid kan bij de toelating van spijtoptanten niet bepalend zijn.¹⁶³

De lobbyisten benadrukten dat Italianen en Spanjaarden 'vreemder' waren dan de Indische Nederlanders, die de taal en geschiedenis met de Nederlanders deelden. Bewindsvoerders benadrukten dat spijtoptanten nooit op de eerste plaats arbeidskrachten waren.

Een argument dat herhaald werd was dat de spijtoptanten in de kampong woonden of onder bruggen sliepen.¹⁶⁴ In *De Telegraaf* stond in een artikel met de veelzeggende titel: 'Onder de bruggen van genadeloos Djakarta sterven Nederlanders':

onder de bruggen slapen de moeders met hun kinderen; voor wie zelfs in de kampong geen plaats meer was. Nederlandse moeders; Nederlandse kinderen; door een Nederlandse regering in de verpaupering van het Indonesische staatsburgerschap gedreven.¹⁶⁵

In eigen land werden Nederlanders niet geconfronteerd met de kampong, maar wel met verarmde mensen die onder bruggen sliepen. Dit beeld was herkenbaarder en werd gebruikt door journalisten. Tjalie Robinson, belangrijk voorvechter voor de belangen van de Indische Nederlanders, schreef in *Elsevier* onder de kop 'Een zaak van leven en dood':

En intussen sterven mannen en vrouwen onder bruggen. Of leven in bedelaarskolonies in voortdurende achtervolging en levensgevaar om hun lichtere huid of hun Nederlandse naam. Mensen van vlees en bloed, mensen die het ongeluk hebben dáár Nederlander te zijn.¹⁶⁶

Deze berichten hadden veel invloed. De overheid liet door een zaakgelastigde in Indonesië onderzoek doen naar de aantallen en de omstandigheden van de verpauperde Nederlanders. Die berichtte: 'De weinige bruggen, die Djakarta telt, overspannen rivieren en kanalen immer gevuld met troebel water, waaronder men noch wonen noch sterven kan.'¹⁶⁷ Door het bestaan van bruggen, waar mensen onder konden wonen of sterven, te ontkennen probeerde de zaakgelastigde het zware lot van de spijtoptanten te ontkennen en het argument belachelijk te maken. Er was volgens hem geen sprake van 'bewuste hetze op grote schaal' van Indonesiërs, en de spijtoptanten wilden weer Nederlander worden om economische redenen. Hij voegde toe: 'niet zelden overigens blijken betrokkenen hun moeilijkheden door eigen toedoen te hebben veroorzaakt of vergroot.'¹⁶⁸ Naar aanleiding hiervan stelde de minister in de ministerraad dat het beleid ten aanzien van de toelating van voormalig Nederlandse onderdanen met de Indonesische nationaliteit niet veranderd zou worden.¹⁶⁹

De hoogleraar staatsrecht F. Duynstee voorzag in 1960 een politieke crisis omtrent verruiming of aanpassing van het beleid. Hij schreef een lange column in *De Tijd-Maasbode*.¹⁷⁰ Volgens hem was geestelijke nood moeilijk meetbaar en daarmee was het een onbruikbaar criterium. Een plafond werd allang niet meer gehanteerd, de richtlijnen, zo stelde Duynstee, waren voortdurend verruimd, en de criteria afgezwakt. Duynstee vatte in zijn lange betoog een aantal belangrijke punten samen die te maken hadden met de wisselwerking tussen de in de kranten gevoerde campagnes – hij zag de vrijheden van de pers graag iets ingeperkt – en de beleidspraktijk: in de praktijk werden criteria eindeloos opgerekt, maar formeel werd het beleid niet gewijzigd. In feite waren, in zijn optiek, de criteria uitgehold en kon iedereen eraan voldoen die maar een verzoek indienden. Kosten werden nog als argument gebruikt, zei Duynstee, maar dat argument legde weinig gewicht in de schaal. Individuele gevallen werden naar voren geschoven om verruiming te bepleiten, en dat was volgens Duynstee een strategie die negatieve gevolgen zou hebben.

In het spijtoptantendebat speelde personificatie, zoals gezegd, een grote rol. Er werd vooral gebruik gemaakt van het beeld van kwetsbare Nederlandse vrouwen en kinderen in Indonesië. Dit was een sterk argument om de regering onder druk te zetten.¹⁷¹ Zoals in het koloniale hoofdstuk bleek, waren de verindischte gezinnen in Indië voor de oorlog een grote bron van zorg. Zij leefden onder de inheemse bevolking in de kampong, buiten de Nederlandse invloedssfeer en hun dochters werden geprostitueerd of uitgehuwelijkt aan inheemse islamitische mannen, zo werd gesteld. Precies dezelfde argumenten werden gebruikt in het spijtoptantendebat. Leden van de Nederlandse natie hoorden niet onder de erbarmelijke omstandigheden in Indonesië te leven. De kranten berichtten in alle achtergrondartikelen dat spijtoptanten Nederlanders in Indonesië verpauperden. Alle kranten van links tot rechts berichtten hierover, gebruikmakende van brieven van spijtoptanten en hun familieleden en van rapportages van journalisten ter plaatse.¹⁷² In paginagrote krantenartikelen werd de schrijnen- de tegenstelling van erbarmelijke leefomstandigheden en de Nederlandse inborst van

Kranten reproduceerden materiaal dat hen wordt aangeleverd door actiegroepen. De afbeelding van een poster van NASSI. Bron: Comité "Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië", Het ReclameArsenaal, Amsterdam).

de betreffenden naar voren gebracht. Lezers reageerden geschokt en stuurden massaal ingezonden brieven.¹⁷³ Als we alle 91 achtergrondartikelen analyseren, die over dit onderwerp gaan, valt op dat zij overlopen van verontwaardiging dat de Nederlandse overheid deze omstandigheden toestaat: het vermeende onrecht dat Nederlanders in bamboehutten woonden (geschikt voor 'inlanders', maar niet voor Nederlanders), dat Nederlanders verpauperden en in erbarmelijker omstandigheden leefden dan Indonesische mensen (klasse werd verbonden met etniciteit), dat vrouwen het slachtoffer werden van de keuze van hun echtgenoot die het Indonesische staatsburgerschap had aangenomen, dat blonde Nederlandse vrouwen hun haar zwart moesten verven om niet op te vallen, dat zij onzedelijk werden betast door Indonesische mannen terwijl de Indonesische politie niet ingreep, en dat gezinnen uiteen vielen door Neder-

lands beleid.¹⁷⁴ Opvallend is, dat de zorgen vooral vrouwen en kinderen betroffen: zij leefden in een situatie die een Nederlandse vrouw of een Nederlands kind onwaardig was. Daarnaast werden vrouwen en kinderen vanwege heersende (gender)normen ook eerder als slachtoffer van de omstandigheden gezien dan mannen, waardoor de overheid zich sneller onder druk voelde gezet hen bescherming te bieden.¹⁷⁵ Of, omgekeerd, het was makkelijker om de vrouwen en kinderen als slachtoffer te presenteren en zo de regering onder druk te zetten. Hoewel er hier een verband werd gelegd met het koloniale debat, volgde het tevens een meer algemeen beeld van de vermeende kwetsbaarheid van vrouwen en kinderen. Het is daarbij opvallender dat er niet werd gesproken over de kwetsbaarheid van Indo-Europese mannen dan wel over de kwetsbaarheid van vrouwen.

Televisie-uitzendingen gaven aanleiding tot discussie. De NCRV zond in januari 1961 een documentaire uit over het Dossier Karpaan, een spijtoptant. NASSI concludeerde dat 40 nationale en provinciale kranten erover berichtten. Het ministerie van Algemene Zaken informeerde naar aanleiding van deze ophef bij de consul in Jakarta of het op waarheid berustte.¹⁷⁶ In de documentaire werd een blonde vrouw, mevrouw Peremans, ten tonele gevoerd van wie de visumaanvraag was afgewezen. Kamerlid Wttewaall van Stoetwegen (CHU) vroeg minister Beerman om uitleg. Zij schreef hem:

Een blonde Nederlandse weduwe – Peremans meen ik – die met haar vijf minderjarige kinderen in een bamboe-huisje woont. [...] worden aanvragen van zulke mensen nu werkelijk afgewezen?¹⁷⁷

Een blanke huidskleur, blond haar en de Nederlands klinkende achternaam waren belangrijke elementen in dit debat.¹⁷⁸ Hoe Hollandser de achternaam klonk en hoe blanker de huid en blonder het haar, hoe Nederlandser iemand was en hoe zorgwekkender de verpaupering. In een krantenartikel werd gesteld dat in Indonesië het ‘inmiddels een gewoon verschijnsel is, dat blonde kinderen bedelen op de markten.’¹⁷⁹ De minister antwoordde dat dit soort aanvragen niet werd afgewezen, maar de indruk was al gewekt.¹⁸⁰ Over de verarming van de Indonesische bevolking werd met geen woord gerept: dit was niet meer een Nederlands probleem.

De zorg van de Kamer en de journalisten richtte zich overigens niet alleen op Nederlandse vrouwen, maar ook op Nederlandse mannen die voor het Indonesische staatsburgerschap hadden gekozen maar nu geen werk meer konden krijgen of ‘koe-liewerk’ deden, waardoor het hele gezin tot de bedelstaf verviel.¹⁸¹ Het naleven van de normen van de Nederlandse man was hun onmogelijk geworden. Hier gold ook: hoe Nederlandser het uiterlijk, hoe ernstiger de situatie. Een Nederlandse man die sterk was verarmd omdat hij in Indonesië was gebleven en aan zijn Nederlandse nationaliteit was blijven vasthouden, zei hierover in *De Telegraaf*: ‘De mensen hebben mij vaak verweten dat ik geen Indonesiër ben geworden. Dan had ik het veel gemakkelijker gehad. Maar ik zeg dan altijd maar: hoe kun je van een vent met blond haar en blauwe ogen verwachten dat hij ooit Indonesiër wordt. Dat kan toch niet.’¹⁸²

Argumenten van Nederlands-zijn zoals achternamen en uiterlijk werden teruggeleid tot een Nederlandse voorvader (veel minder een ‘voormoeder’), tot afstamming en verwantschap. Het koloniale verleden van gemengde huwelijken diende zo als een referentiekader, zowel zichtbaar in huids- en haarkleur en familienamen als Pere-

mans, Janssen en Van der Bijl, zoals we hierboven zagen, maar ook onzichtbaar in 'geestelijke (westerse) instelling', opvoeding, verbondenheid met en loyaliteit aan Nederland en het Nederlandse koningshuis:

Zij hebben een enigszins andere gelaatskleur dan wij, doch het zijn geen Indonesiërs. Het zijn Nederlandse staatsburgers, die bijna allemaal Nederlandse familienamen dragen, zoals Van der Bijl, Janssen, Kuijpers, enz., afstammelingen vaak van onze eerste kolonisten, die zich door huwelijk met de Indonesische bevolking hebben vermengd. Indonesië was hun tweede vaderland geworden, maar in hun hart bleven zij Nederlanders, betere Nederlanders vaak dan velen, die gedurende de Duitse bezetting geheuld hebben met de vijand.¹⁸³

Dit artikel concludeerde dat deze Nederlandse in Indonesië zelfs meer 'Nederlands' waren dan sommige Nederlanders in Nederland: nationaliteit was van ondergeschikt belang.

Een heel mooi punt in het spijtoptantendebat was de omdraaiing van de redenering: in Nederland werd bediscussieerd of de spijtoptanten wellicht toch Nederlanders waren, maar in Indonesië, het land waarvan ze juridisch gezien de nationaliteit hadden, werd ontkend dat ze Indonesiërs waren, schreef het *Nieuwsblad van het Noorden*.

Het gaan hier om Nederlanders, stamgenoten, "kinderen van eigen volk", die het Indonesische staatsburgerschap hadden aangevraagd en verkregen, maar die door de Indonesische autoriteiten als vreemdelingen werden behandeld. De spijtoptanten die in Nederland aankwamen, waren in het bezit van officiële in Indonesië afgegeven reisdocumenten, die gewoonlijk aan vreemdelingen werden afgegeven en waarop de Indonesische overheid ten overvloede had aangemerkt dat dit geen Indonesische onderdanen waren. De spijtoptanten, die per vliegtuig via Bangkok reisden, kregen van de Thaise autoriteiten het stempel 'Netherlands evacuee'.¹⁸⁴

Eenmaal in Nederland kregen de spijtoptanten dezelfde rechten als gerepatrieerde Nederlanders, volgens de krant. Ze moesten wel de Nederlandse nationaliteit aanvragen, maar kregen die reeds na maximaal tien maanden, mits ze het aanvroegen. Grenzen, zo meenden bewindslieden en sommige kranten, konden echter wel worden getrokken.

Echtlieden, die in concubinaat leven, komen als regel niet voor naturalisatie in aanmerking. In antwoordt op vragen van de liberaal mr. De Vos van Steenwijk verklaarde minister Beerman, dat bij naturalisatie in het algemeen de eis wordt gesteld dat de aanvrager zich levenshouding en levenswijz heeft aangepast aan de Nederlandse samenleving. Het concubinaat nu wordt in Nederland niet algemeen aanvaardt als een normaal contact tussen man en vrouw. Wie in concubinaat leeft zal – uitzonderingen daargelaten – over het algemeen in de Nederlandse samenleving aanstoot geven.¹⁸⁵

Een belangrijke zorg van overheid en de media waren de reeds kort genoemde scheidscheidingen; dit was een noodsprong van gemengde stellen om de vrouw en kinderen naar Nederland te laten migreren. Door haar huwelijk met een Indonesische of inheemse man, had de Nederlandse vrouw haar Nederlandse nationaliteit verloren en kon zij niet naar Nederland. Het echtpaar scheidde waardoor de Nederlandse vrouw

haar Nederlandse nationaliteit kon terug vragen. De vrouw en de kinderen migreerden vervolgens naar Nederland en de man zou later na komen. Het aantal scheidingen was verdrievoudigd met twee à drie scheidingen per dag, zo blijkt uit een codebericht uit 1958 vanuit Jakarta aan minister Boetzelaer van Buitenlandse Zaken.¹⁸⁶ Illustratief waren de verontwaardigde reacties op wat Nederlandse vrouwen tot deze 'wanhoopsdaden' dreef, zoals het artikel met als kop 'Ogen nog gesloten voor schrijnende ellende' in het *Algemeen Handelsblad*. In dit en vergelijkbare artikelen wordt het recht op een gezin en de eenheid van het gezin als argument aangewend deze mensen naar Nederland te laten overkomen. Harmonieuze gezinnen mochten niet uiteengerukt te worden als gevolg van overheidsbeleid. Echtscheidingen waren nog zeldzaam en het huwelijk was de norm voor de vrouw.¹⁸⁷ Het *Algemeen Dagblad* schreef:

Schrijnend voorbeeld III

De ellende, die zij te verduren kregen, heeft hen in overleg doen besluiten hun huwelijk te laten ontbinden. De vrouw kon na de echtscheiding haar Nederlandschap terugkrijgen en vertrok met de kinderen naar ons land. De man hoopt straks te kunnen volgen ... als hij een visum krijgt. Als hij in Nederland is, hertrouwen zij.

Het Nederlandse beleid tegenover deze wanhopige mensen kan niet anders dan een koude en ongevoelige indruk maken. Het lijkt of iedere humanitaire gedacht er vreemd aan is.¹⁸⁸

De Nederlandse regering ontdekte deze maas in de wet en probeerde hem te dichten door kinderen niet meer op het paspoort van de moeder bij te schrijven: zonder haar kinderen zou de moeder nooit vertrekken, was de gedachte.¹⁸⁹ Zij wilde het aantal schijnscheidingen terugdringen, niet door de grenzen open te stellen voor deze gezinnen, zoals de kranten bepleitten, maar door hun migratie te ontmoedigen.

Een andere discussie in de media en in de politiek richtte zich op de niet-erkende kinderen uit gemengde relaties die nog in Indonesië woonden. Deze kinderen van Nederlandse vaders hadden niet de juiste papieren om naar Nederland te komen. Ze hadden geen bewijs van Nederlandschap omdat zij niet waren erkend door hun vader en daardoor automatisch de nationaliteit van hun Indonesische moeder hadden gekregen. In andere gevallen waren de papieren kwijtgeraakt of vernietigd in weeshuizen. De Nederlandse regering wilde hen echter ook niet laten 'afglijden' in Indonesië zonder het vangnet van Nederlandse weeshuizen en scholen.¹⁹⁰

Vooraf om minderjarige meisjes maakten de lobbyisten en de journalisten zich zorgen, die bij gebrek aan Nederlandse of Indische partners geen andere keuze hadden dan met Indonesische mannen te trouwen. De journalisten wezen de Nederlandse lezers en de Nederlandse regering op de Indische meisjes, die toch gedeeltelijk Nederlander zijn, nu 'ten prooi' zouden kunnen vallen aan Indonesische, islamitische mannen. In deze artikelen werd de tegenstelling tussen de Indische meisjes en de Indonesische mannen zo extreem mogelijk geschetst, om het pleidooi kracht bij te zetten. De artikelen probeerden te appelleren aan angsten van de Nederlandse bevolking over 'vreemde' mannen, met name islamitische mannen die (seksuele) relaties hadden met 'onze' meisjes.¹⁹¹ Zoals we in de citaten zullen zien, werden dit soort gemengde relaties in dit debat getypeerd als onvrijwillige relaties: gedwongen huwelijken en verkrachting. De *Telegraaf* schreef in 1958:

[de Indische meisjes] leven in de kampongs, waar ze de rechten genieten van een huisdier. Waarde hebben ze alleen als koopwaar. Straks komt er wellicht een koper, een Mohammedaan, die haar tegen betaling van een bruidsschat tot vrouw neemt, maar die haar naar eigen willekeur kan wegsturen. Een scheidingsgrond is in een handomdraai te vinden. Vogelrijverklaarden, die zonder het raffinement van de westerse beschaving en zonder een schijn van bescherming aan de prostitutie worden overgeleverd.¹⁹²

Het getuigde van een extreem raciale en religieuze stereotypering van de Indonesische man en een benadrukking van de kwetsbaarheid van (deels) Nederlandse vrouwen en het risico dat zij liepen. De Islamitische religie werd gelijkgesteld aan een gebrek aan westerse beschaving en aan uitbuiting van vrouwen, zoals dat gebruikelijk was geweest in Nederlands-Indië onder koloniaal bestuur.¹⁹³

Eén van de laatste reddingsboeien voor de spijtoptanten, is dat zij hun – soms ternauwernood – huwbare dochters afstaan aan Indonesiërs. Het waarborgt een zekere bescherming voor de andere blanke bloedverwanten. Tot welke tonelen deze door de nood geboren huwelijken binnenskamers leiden, laat zich zelfs bij benadering niet raden.¹⁹⁴

Opvallend is de gelijkenis tussen de paniek om Europese paupers en de gemengde relaties tussen Europese vrouwen inheemse, islamitische mannen in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw en deze paniek in de jaren zestig.

In 1962, toen er Nederlanders uit Nieuw-Guinea kwamen, werd het eerdere beleid ten aanzien van de spijtoptanten door *De Telegraaf* nadrukkelijk als een mislukking neergezet. Dat beleid verdiende geen navolging.¹⁹⁵ De 12.000 Nederlanders in Nieuw-Guinea moesten per direct en zonder debat worden toegelaten, stelde *De Telegraaf*.

Jeugdoorlog om Haagse meisjes

Een tweede belangrijk debat wordt in deze paragraaf geanalyseerd. Dit debat viel in tijd min of meer samen met het spijtoptantendebat dat in de vorige paragraaf is besproken. Waar in het spijtoptantendebat de inhoud en het grote aantal krantenberichten invloed hadden op het overheidsbeleid gold dat niet voor de berichtgeving over de relletjes, die hier centraal staan. Een ander onderscheid was dat de journalisten verschil tussen spijtoptanten en Nederlanders aan de Noordzee ontkenen, terwijl zij juist verschillen benadrukten tijdens de rellen. Het eerste gebeurde met behulp van de familiemetafoor, zoals we zagen in de vorige paragraaf, het tweede met de oorlogsmetafoor.

In mei 1958 ontstonden er rellen tussen Nederlandse en Indische jongens. Onderwerp van analyse zijn 33 artikelen, die over deze rellen verschenen zijn in landelijke en regionale kranten tussen 12 en 24 mei 1958. Alleen journalisten hielden zich met de rellen bezig; zij problematiseerden die, terwijl de regering en ambtenaren geen aanleiding zagen beleid te formuleren of bestaand beleid aan te passen. Er was geen debat in de Kamer.

Aan de rellen in het voorjaar van 1958 is reeds door enkele auteurs (kort) aandacht besteed.¹⁹⁶ Ik kijk vooral naar de retoriek die werd gebruikt bij de rellen en het proces van problematisering en bagatellisering.¹⁹⁷ In 1973 publiceerde Christopher Bagley

een onderzoek over de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Nederland. Hij verbaasde zich er over dat rassenrellen in Nederland waren uitgebleven, ondanks het feit dat er een groot aantal postkoloniale migranten was gekomen in korte tijd.¹⁹⁸ Ondanks de grote publieke aandacht voor de relletjes in 1958, is dit dus blijkbaar niet in het academische en publieke geheugen gegrift. Dat gold ook voor andere botsingen zoals de vechtpartijen tussen geallieerde militairen (Polen, Canadezen, Amerikanen) en Nederlandse mannen na de bevrijding in 1945, en rellen tussen Italianen en Spanjaarden en Nederlanders in Twente in 1961. Een analyse van Kees Groenendijk van de rellen tussen Italiaanse en Spaanse jongens en Twentenaren toonde aan dat het niet alleen ging om 'meisjes' (maar ook om bijvoorbeeld werkomstandigheden, onverklaarde verschillen tussen netto- en brutoloon, huisvesting en voedselvoorziening) maar dat kranten er wel in die termen over berichtten.¹⁹⁹ Verder werd er nog al eens gevochten tussen Molukse en Nederlandse jongens, zoals beschreven zal worden in hoofdstuk 4.²⁰⁰ In 1959 was er in Amsterdam, wat *De Waarde* noemde een 'veldslag tussen Indo's en Surinamers'. Een 23-jarige Indo raakte zwaar gewond. De aanleiding was 'een meisje, dat door Indo-Europese jongens aan een Surinamer werd betwist. Het rassenvooroordeel bij deze in de Nederlandse koloniale sfeer opgegroeide, gerepatrieerde "Indische Nederlanders" heeft in Amsterdam eerder tot moeilijkheden geleid'.²⁰¹ De journalist legde een verband tussen hoe de 'Indo's' zich in Nederlands-Indië verheven hadden gevoeld boven de inheemse bevolking en nu in Nederland neerkeken op de Surinamers.

Achteraf vonden sommigen de berichtgeving over de Haagse rellen overtrokken. Er was volgens hen geen sprake geweest van een conflict dat door racisme was ingegeven, want 'er zijn geen raciale vijandigheden in onze Christelijke samenleving'.²⁰² Het beeld van Nederland als tolerante natie werd gekoesterd en er werd geprobeerd de verdenking of het verwijt van racisme af te schudden. Dit had te maken met discussies in deze periode waarin Apartheid in Zuid-Afrika en fascisme tijdens de Tweede Wereldoorlog sterk werden veroordeeld.²⁰³ Politieagenten, journalisten en welzijnswerkers voelden zich ongemakkelijk met het verwoorden van de kwestie: zij wilden racisme als zodanig niet benoemen, ontkenden het zelfs, maar konden er moeilijk omheen dat het rellen waren tussen twee groepen die tot verschillende etnische gemeenschappen behoorden. Bij het zoeken naar een verklaring werd etnisch verschil juist weer wel belangrijk gemaakt.

Dat de zaak in 1958 niet licht werd opgenomen, blijkt uit het feit dat alle landelijke kranten, meerdere dagen melding maakten van de ontwikkelingen van deze relletjes, soms op de voorpagina.²⁰⁴ In de Kamer was er, zoals gezegd, opvallend genoeg geen discussie.²⁰⁵ In het cckp-archief waren geen notulen of rapporten over de rellen te vinden. De toon van de berichtgeving in de pers was bezorgd omdat er grote groepen bij de gevechten waren betrokken (honderd jongeren of meer), die georganiseerd waren en gemakkelijk nog meer vechtersbazen van buiten Den Haag zouden kunnen optrommelen. De rellen waren gewelddadig en er werden wapens gebruikt. Als laatste werd benadrukt dat de agressie van de Indische jongens willekeurig was; ook arge-loze voorbijgangers werden aangevallen.²⁰⁶ Het probleem werd uitgebouwd door het *Haagsch Dagblad* en de *Haagsche Courant*. In deze kranten werden Ambonezen opgeroepen om zich buiten de relletjes te houden; uit vrees voor verdere escalatie als ook

zij zich 'vanuit de kampen' bij de Indische jongens zouden aansluiten.²⁰⁷

Het Indische blad *Tong Tong* reageerde op de voorpagina op de berichtgeving in de nationale pers. *Tong Tong*, bij monde van Tjalie Robinson, uitte bezorgdheid over de Indisch-Nederlandse tegenstelling die in de pers werd gecreëerd. Hij stelde dat dit soort gevechten overal in Nederland voorkwamen en tussen allerlei groepen. Hij was vooral bezorgd over het feit dat de hele Indische gemeenschap in een negatief daglicht zou komen te staan door het gedrag van een groep Indische vechtersbazen.²⁰⁸

Het belang van etnisch verschil werd in de kranten ontkend: het was een kwestie van man tot man, niet van Indo tot Nederlander. Tegelijkertijd werd etnisch verschil belangrijk gemaakt, aangezien de concurrentie tussen Indische en Nederlandse jongens werd veroorzaakt door de aantrekkelijkheid van Indische jongens: zij waren aantrekkelijker vanwege hun Indisch-zijn en daarom 'anders'. De animositeit vanwege de 'veroveringen' van de Haagse meisjes door de Indische jongens, had geleid tot vechtpartijen op meerdere plaatsen in de stad, meenden tal van kranten. 'Jeugdoorlog om Haagse meisjes', kopte *De Telegraaf* op de voorpagina van 13 mei 1958:

Avond aan avond hebben in Den Haag vechtpartijen plaats tussen gerepatrieerde en Haagse jongens, die reeds veertien dagen lang de binnenstad onveilig maken.

Jaloezie op de veroveringen, die de gerepatrieerden op de Haagse meisjes maakten en de tijdens het openluchtbal op Koninginnedag door de Haagse jongens genomen maatregel om de meisjes te verbieden met de gekleurde jongens te dansen, zijn aanleiding tot deze onverwikkelijke affaire geweest.

De politie is gisteravond begonnen met extra patrouille-jeeps te rijden en samenscholingen uiteen te drijven.²⁰⁹

De stijl van de *Leeuwarder Courant* was wat meer bagatelliserend, op het jolige af. Vooral het gebruik van verkleinwoordjes – 'repatriantjes', 'Hagenaartjes' – valt op en het gebruik van aanhalingstekens bij het woord 'conflict'. De relschoppers werden 'knapen' en 'belhamels genoemd'. Onder de kop 'Strijd tussen blank en bruin om Haagse blondines. vallen voorbijgangers aan met messen', begon de krant met een correctie op eerder berichtgeving:

De messen, waarmee het afgelopen weekeinde in Den Haag voorbijgangers werden toegetakeld, werden niet, zoals we gisteren abusievelijk meldden, gehanteerd door Indonesische jongelui, maar door jeugdige Indische Nederlanders. Het optreden van deze repatrianten is blijkbaar het gevolg van treiterijtjes van Haagse jongens, die met lede ogen zagen hoe de gerepatrieerden veroveringen maakten bij Haagse meisjes. De moeilijkheden begonnen al op Koninginnedag toen blanke knapen de getinte jongens niet toestonden met stedelijke schoonheden te dansen.

Sedertdien zijn er op verschillende punten van de stad kloppartijen geleverd tussen Haagse jeugd en gerepatrieerde jongens. De strijd bereikte zondagavond een hoogtepunt toen zich bij een cafetaria aan de Goudenregenstraat een bende van ongeveer tachtig jeugdige Indische Nederlanders uit Den Haag en omliggende plaatsen verzameld had, die maar raak los sloeg en stak, niet alleen op treiterende Hagenaartjes maar ook op passerende jongelui, die met "het conflict" niets te maken hadden.

De repatriantjes, gekleed in spijkerbroeken en felgekleurde hemden, stortten zich gewapend met messen en bierflessen en stukken ijzer, in blinde woede op jeugdige voorbijgangers, waarvan er drie zodanige verwondingen opliepen, dat zij in het ziekenhuis be-

handeld moesten worden. De belhamels, die vergezeld werden door blonde meisjes, die eveneens gekleed waren in broeken met zeer nauwe pijpen, kozen het hazenpad toen de politie arriveerde. Niettemin konden enkele knapen gepakt en meegenomen worden naar het bureau.²¹⁰

Prins Bernhard verklaarde op een persconferentie in San Francisco, waar hij een bezoek aan het Nederlands gezelschap voor weldadigheid in Californië bracht, 'dat er in Nederland nooit een rassenvraagstuk is geweest en zal zijn, ook al zijn er vele gekleurde Nederlandse burgers uit Indonesië in Nederland.'²¹¹

Ofschoon de aanleiding werd gebagatelliseerd tot 'jaloezie op veroveringen', creëerden de journalisten een dreigende sfeer waarbij oorlogstaal werd gebruikt: de contacten tussen Haagse meisjes en Indische jongens werden veroveringen genoemd, er werd gesproken van een jeugdoorlog en de politie patrouilleerde met jeeps. De terminologie was veelzeggend: was er sprake van vechtpartijen, relletjes of een jeugd-oorlog? De relletjes werden in acht achtergrondartikelen beschreven als een oorlog.

De overige veertien artikelen waren kort en spraken van 'vechtpartijen', 'relletjes', 'straatschenderij' of 'controversie' in plaats van oorlog en van 'groepen', 'jongeren' of 'jongelui' in plaats van bendes. De functie van de oorlogsmetafoor was een dreigende sfeer creëren die het strenge politieoptreden rechtvaardigde. Het gebruik van oorlogstaal bij de berichtgeving over relletjes is geen unicum. Het gebruik van oorlogstaal zorgde er echter wel voor dat het probleem werd opgeklept. In tegenstelling tot andere relletjes was opmerkelijk dat de Indische Nederlanders geen krediet leken te verspeelen onder de Nederlanders, ondanks het bombastische taalgebruik. De spijtoptanten mochten nog steeds komen. *De Haagse Post* schreef op 24 mei onder de kop 'Jeugd-oorlog in Den Haag':

De Indische jeugd beschouwde [het café] sindsdien als een vijandelijk hoofdkwartier. Op weg naar hun krijgsdoel stuitten er Indische jongens op een kleine groep Hollanders, die zij met messen, stukgeslagen bierflesjes en slagwapens aanvielen. 3 gewonden (tussen 16 en 18 jaar) bleven op het slagveld achter. Enkele Hollanders vluchtten naar de "Gouden Paraplui", waar het nieuws van de aanval paniek deed uitbreken onder de 40 jongens, die rond de Wurlitzer platenautomaat zaten. Het merendeel van hen rende naar buiten, maar werd opgevangen door een overmacht van inmiddels arriverende Indo's: een nieuwe veldslag begon. Twee minuten later gierden politiejeeps de straat in, agenten sprongen in het strijdgewoel en sloegen de vechters uiteen. [...] Er heerste een atmosfeer van terreur. De spanning steeg voortdurend; tussen vele loze geruchten kwam het onheilspellende bericht dat de Indische bendeleiders een groot offensief voorbereidden en overleg pleegden met Indische groepen in Rotterdam en in Brabant. Politiejeeps reden onafgebroken door de bedreigde wijken.²¹²

De gevechten werden als oorlogvoering beschreven en de Indische jongens als een leger.²¹³ De opsomming van het zogenoemde wapenarsenaal kende in de krantenberichten geen einde: messen, dolken, ploertendoders, ijzeren staven, riemen met spijkers, stalen veren en fietskettingen werden onder meer genoemd.

Het Vrije Volk koos, zoals gebruikelijk voor een personificerende benadering:

Fred Toepoel kwam in 1955 naar Nederland. Hij was toen zestien jaar: een tengere, Javaanse jongen met een fijnbesneden intelligent gezicht. Zijn vader, kok bij de Koninklijke Marine, was in de oorlog in een kamp omgekomen en zijn moeder begreep, dat Indonesië hun, de bruine Nederlanders, niets meer te bieden had. In Holland, in Den Haag, woonde familie. Daar betrokken ze een paar kamers. Fred was snel thuis in het koude Nederland. Hij doorliep de laatste klassen van de mulo en kreeg een baan op een kantoor. Bij zijn collega's was hij getapt en had al gauw enkele vaste vrienden, bruine en blanke. Graag ging hij 's zondagsavonds naar de dansclub, waar hij lenig en met overgave swingde en de rock 'n roll danste, al stak het hem wel eens dat blanke jongens, jaloers op zijn danstalenten en zijn succes bij de meisjes, soms laatdunkende opmerkingen maakten. Hij probeerde het te vergeten en maande zijn vrienden, die de blanken wel eens uitdaagden met een overdreven wilde dans, tot kalmte. Géén ruzie alsjeblieft.²¹⁴

Maar de ruzie kwam er toch, schreef *Het Vrije Volk*, en vervolgens was het plotse-ling oorlog. De blanke jongens werden aangevallen. Bruine jongens namen wraak op blanke jongens, die hen geen dansfeesten gunden en die hen uitscholden als ze met een blank vriendinnetje wandelden 'Alsof zij geen Nederlanders waren'. Fred Toepoel speelde een bemiddelend rol toen de rellen uit de hand dreigden te lopen. De vechtersbazen sloten vrede, maar niet nadat de leider van de blanke jongen had gedreigd: 'Als jullie weer hadden aangevallen had ik driehonderd jongens uit Amsterdam en Rotterdam kunnen optrommelen'. Waarop de 'bruine rivaal' zei: 'In Breda en Utrecht stonden 9000 jongens klaar om naar Den Haag te komen'. Het orkest zette, na deze dreigingen over en weer, het eerste nummer in en de vrede was getekend. J. Moora voegde er namens het cckp haastig aan toe dat dit een normaal onderdeel was het assimilatieproces. Hopelijk was de lucht door de rel geklaard.²¹⁵ De rellen werden beëindigd door het sluiten van 'vrede'. Na 'officieuze vredesonderhandelingen tussen de leiders van de strijdende partijen' werd er geen 'nieuwe veldslag geleverd'.²¹⁶ Nadat in een 'duister danszaaltje, vol van rook en van rock-'n-roll klanken in de Haagse binnenstad' 'de Haagse jeugbende-leider Maarten en de "topfiguur" van de gerepatrieerde jeugd, Frits uit Soerabaja' elkaar de hand hadden gedrukt, hield het cckp een bespreking met journalisten, waarin 'tot uitdrukking werd gebracht dat generaal genomen de repatrianten niet de oorzaak van de relletjes waren,' berichtte de *Nieuwe Leidsche Courant*. Het cckp liet na de rellen een bericht verspreiden in bedrijven en overheidsinstellingen waar veel 'gerepatrieerde jeugd' werkte, met de waarschuwing 'Blijf het weekeinde en liefst de hele volgende week binnenshuis. Kom niet groepsgewijs op straat en vermijd, hoe dan ook vechtpartijen'.²¹⁷

De Indische jongens gaven, getuige krantenberichten, gehoor aan de oproep om binnen te blijven, maar de 'Haagse opgeschoten jeugd daarentegen trekt in groepen van tien tot honderd man door de straten, schreeuwend en uitdagend'. De 'baldadige jeugd' dromden samen voor een dansschool aan de Haagse Koningin Emmakade, waar de Indische jeugd zich vaak liet zien. De gelegenheid was gesloten. 'Honderden jongelui stonden er te joelen.' De politie voerde een uurlang charges uit en 'krachtdadig werden de oproerkrakers uiteen gedreven.' De volgende dag trokken 'weer honderden jongens' over de Scheveningse boulevard met de bedoeling 'slaags te raken met gerepatrieerde jeugd'. Die liet zich niet zien. Op het plein voor het Kurhaus troffen ze vier gerepatrieerde jongens van omstreeks veertien jaar. 'Een kreet klonk uit de verwilderde groep. "Sla ze neer, weg met die bruinen". De kinderen werden in een

ommezien omsingeld en zo van alle kanten met vuisten en met geïmproviseerde wapens geslagen dat met hier van mishandeling kon spreken. De politie greep gelukkig spoedig in.²¹⁸

ССКР-voorzitter J. Moora wees de gerepatrieerde jeugd erop dat er 'tientallen vrienden en vriendinnen' als 'verstekeling naar ons land komen'. "Verknoeien jullie door je houding hun zaak niet. Het moet voor jullie een erezaak zijn je in je nieuwe omgeving goed te gedragen", citeerde de *Leeuwarder Courant* de voorzitter onder de subkop 'Het "conflict" tussen blank en bruin'.²¹⁹

De Berichten over de rellen bereikten Groot-Brittannië. In augustus 1958 werd er in de Londense wijk Nottingham hevig gevochten tussen West-Indians (koloniale migranten uit het Caribisch gebied) en blanke mannen.²²⁰ Minister Klompé (KVP) werd geïnterviewd om uit te leggen hoe Nederland dit had opgelost. Zij zei:

one problem we do not have is racial troubles, such as you have been experiencing in Britain. There was a little jealousy at one time by our teenagers and so called Teddy boys when they saw young Dutch girls going about with coloured Dutch nationals from Indonesia. That is only natural, but it was nothing serious.²²¹

Klompé ontkende het bestaan van raciale spanningen in de Nederlandse samenleving. Het was een 'natuurlijke', onschuldige strijd tussen jongens om meisjes. Dit had ook te maken met het Nederlandse zelfbeeld als tolerante natie. Een overheidsrapport deed de zaak af. Het stelde dat de aanleiding 'het succes van de donkere jongens bij de Nederlandse meisjes' was geweest. 'Er waren na de verzoening tussen beide partijen, tot stand gebracht door het Hoofd Jeugdzorg, geen verdere strubbelingen voorgekomen'.²²²

Hoewel veel lippendienst werd bewezen in de pers aan het ontbreken van etnisch verschil, werd impliciet juist nadruk gelegd op verschil. Het anders-zijn van Indische jongens maakte hen aantrekkelijk: het was nieuw en onbekend, stelden de journalisten.²²³ De met grote gitzwarte vetkuiven uitgedoste Indische jongeren hadden een nieuwe stijl van kleden, in leren jacks en bontgekleurde hemden, en van dansen en muziek (de Indo-rock, geïnspireerd op de in Amerika ontstane Rock-'n-roll) naar de Nederlandse cafés en danslokalen gebracht. De Indo-rock groepen hadden veel succes onder de (met name Haagse) jongeren, hoewel de Nederlandse platenindustrie en de media er weinig aandacht aan besteedden. De bezorgdheid van sommige Nederlanders om de populariteit van de Indo-rock had te maken met de uitdagende, in hun ogen sensuele stijl van dansen; het heupwiegen en de expressieve bewegingen.²²⁴ De Indische jongens waren 'anders' met hun 'wapperde zwarte haardossen, kakelbonte hemden of stoere leren vesten, ronkend op felkleurige bromfietsen'²²⁵ en oefenden zo volgens de kranten, een niet te weerstane aantrekkingskracht uit op de Haagse meisjes. Tegen die concurrentie konden de Haagse jongens niet op.²²⁶

Onder de kop 'Rassenvooroordeel besluipt ons land' schreef *Vrij Nederland* over spanningen tussen repatrianten en Nederlanders. 'In Den Haag, waar van oudsher de meeste Indische Nederlanders woonden, was voor de oorlog geen sprake van discriminatie. Op school waren de Indische jongens populair omdat ze uit een vreemd land kwamen, er interessant uitzagen en heel gezellig konden zijn.' De mensen die nu, in 1958, kwamen waren niet de 'vrienden van vroeger, maar de concurrenten van

morgen'. Ze werden lui en onbetrouwbaar genoemd en kregen het verwijt dat ze op kosten van de staat in contractpensions 'luiëren en kankeren'.²²⁷

J. Koenekoop, hoofd afdeling Jeugdzorg maatschappelijk werk van het cckp, liet eveneens zijn licht schijnen over de oorzaken van de rellen. Hij was binnen het cckp verantwoordelijk voor de 'ontwortelde jeugd' uit een land waar orde plaats had gemaakt voor chaos en rede was vervangen door omkoperij. De jeugd kwam zonder materieel en geestelijk bezit naar een land dat hen vreemd was. Daar kregen ze belangstelling van het vrouwelijke geslacht. De jeugd kende bescheidenheid, maar gedeeltelijk was dat meer een minderwaardigheidscomplex, meende Koenekoop. Als de jongeren in de verdrukking raakten sloeg het minderwaardigheidscomplex om in het tegendeel en toonden zij, mede als gevolg van de ellende die ze hadden doorstaan, felheid, moed en haat. 'Het laten doorsudderen van de tegenstelling tussen "blanke" en "gekleurde jeugd" is wat hij gevaarlijk acht.' Volgens Koenekoop waren de beide groepen eender behalve dat 'de gevestigden hun positie hebben en de pas-gekomenen hun positie hopen en trachten te krijgen'. Hij wilde het gedrag van de 'belhamels' niet goedpraten en ze zouden moeten wennen aan orde en tucht. Het was misschien wat laat, maar niet te laat. Enkele weken eerder dreigde zich hetzelfde voor te doen in Rotterdam, als wat er gebeurde in Den Haag. Alle elementen waren aanwezig: 'patates frites-kramen, danspartijen, opgeschoten meisjes, jaloersheid'. Nog voor de pers er lucht van kreeg had de cckp de gerepatrieerde jeugd tactisch aangesproken en de vorming van een 'jeugd-clan of jeugd-gang' onmogelijk gemaakt.²²⁸ Koenekoop legde de oorzaak van het probleem bij de jeugd, maar dat was niet gehele Indische gemeenschap. Het probleem was ook oplosbaar en de pers viel in dit geval zeker ook iets te verwijten.

Het ontkennen van het bestaan van racisme in Nederland werd ongeloofwaardig toen er 'Indo's ga weg' op de kademuur van de Haagse Soestdijksekade werd gekalkt. Slechts één journalist van het *Haagsch Dagblad* vroeg zich echter af hoe tolerant Nederland nog was ten opzichte van de etnische ander. Was het Nederlandse volk dan niet alert op de rassendiscriminatie die zich onder hun vensters afspeelde?²²⁹

Er zitten grote verschillen tussen enerzijds de berichtgeving en de Kamerdebatten over de spijtoptanten en anderzijds die over de rellen. De debatten en berichtgeving vonden min of meer in hetzelfde tijdvak plaats. De woorden die werden gebruikt en de metaforen waren echter verschillend. Bij de Haagse rellen zijn alle verwijzingen naar een terugkeer en een welkom huis en de verwijzingen naar familie verdwenen en vervangen door oorlogstaal. Ten aanzien van dezelfde groep kon in dezelfde periode dus een heel verschillend beeld worden neergezet.

Een verband tussen rellen en de komst van spijtoptanten werd zelden gelegd. Er verscheen wel een ingezonden brief aan de ouders van Indische jongens.²³⁰ In de ingezonden brief werd geschreven: 'realiseert u zich, dat het optreden van de gerepatrieerde jeugd de gehele groep landgenoten van overzee benadeelt en dat dit van enorme invloed kan zijn op de wijze, waarop het hier in Nederland gewortelde deel van ons volk onze landgenoten van overzee tegemoet zal treden.'²³¹

In tegenstelling tot de toelatingsdebatten die in de vorige paragraaf zijn beschreven, was er hier opvallend genoeg geen sprake van beleid dat er uit het debat voortvloeide, noch van actoren die een beleidsverandering bepleitten. De aandacht die aan de rel-

'Indo's ga weg' op de kademuur van de Soestdijksekade te Den Haag. Bron: Collectie Donse, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

len in de pers werd geschonken en de bagatellisering van het probleem door politici en ambtenaren stonden met elkaar in contrast. Die grote aandacht in de pers had een paradoxale oorzaak: enerzijds werd verschil benadrukt, met name in uiterlijk en kleding en door het gebruik van de oorlogsmetafoor, anderzijds werd verschil ontkend. Die bagatellisering lag in het de acceptatie door de politiek dat deze groep Indische Nederlanders in Nederland bleef en dat erkenning van een probleem zou betekenen dat Nederland daar een verantwoordelijkheid voor had. Het zou tevens het zelfbeeld van Nederland als tolerante en gastvrije natie ter discussie stellen door de mogelijkheid dat er racisme zou bestaan in Nederland.

Conclusie

In de eerste twee toelatingsdebatten was sprake van problematisering, in het laatste van bagatellisering. Opvallend was de toenemende aandacht en invloed van de pers op de toelating en acceptatie van Indische Nederlanders in Nederland. In het debat hadden de verschillende actoren onderscheiden doelen: de regering en ambtenaren verdedigden het (restrictieve) beleid terwijl de pers, de oppositie en pressiegroepen een coulant beleid probeerden af te dwingen door de publieke opinie te mobiliseren. Vanuit electoraal oogpunt was de zittende regering wel gevoelig voor een eventuele aanpassing van het beleid. De regering gebruikte het kosten-batenargument en het (mogelijke) aantal migranten om mensen uit Indië te weren. De pers benadrukte

daarentegen de biologische verwantschap met de Indische Nederlanders. Veranderingen in de groepsgebonden factoren, zoals migratie van mensen uit lagere klassen, met een donkerder uiterlijk en die niet zonder hulp in de Nederlandse arbeidsmarkt konden worden opgenomen, en veranderingen in de contextgebonden factoren, zoals verslechterende diplomatieke verhoudingen met Indonesië, waren van invloed op de debatten en de discursieve strategieën die werden gebruikt. Het uiteindelijke gevolg van de politieke en publieke debatten was de poging om tot een nuancering te komen van burgerschap, door middel van de formulering van tussencategorieën zoals oosterse en westerse Nederlanders, spijtoptanten en Maatschappelijke Nederlanders.

Tussen het begin van de jaren vijftig en de jaren zestig verschoof de discussie van pogingen vanuit de overheid om Nederlandse staatsburgers te ontmoedigen naar Nederland te komen door hen uit te sluiten van een discursief staatsburgerschap naar de poging vanuit pressiegroepen en de pers om juridische vreemdelingen in te sluiten in een discursief staatsburgerschap. Er werd een discursief staatsburgerschap geconstrueerd op basis van kleur en klasse. De van oorsprong koloniale ideeën die dit discursieve staatsburgerschap in het debat van begin jaren vijftig onderbouwden, namelijk 'oosters', bruin als minderwaardig en 'westers', blank als superieur waren ook in deze postkoloniale debatten te ontwaren. Oosters hoorde in Indië, Westers in Nederland. De postkoloniale bonus-malusparadox werkte niet voor iedere groep hetzelfde uit. Oosterse Indische Nederlanders kregen te maken met een postkoloniale malus, Westerse met een bonus.

Door veranderingen in context- en groepsgebonden factoren in de loop van de jaren vijftig en zestig, veranderde functionaliteit van beelden en retorieken en dus het gebruik daarvan. Sinds het begin van de jaren vijftig was er een omkering van het principe van discursief staatsburgerschap: het ging in het spijtoptantendebat niet meer om uitsluiten van juridische staatsburgers maar om insluiten van juridisch vreemdelingen. Het aantal actoren nam toe en vooral de pers werd belangrijker. Er werden nieuwe termen geïntroduceerd als discursieve strategie om het nieuwe van het fenomeen te benadrukken, terwijl de metaforen die werden gebruikt niet nieuw waren. De functionaliteit van de metafoor werd bepaald door herkenbaarheid. Over Indië bestond in Nederland enige kennis door krantenartikelen, romans en Kamerdebatten. De associaties die de metafoor opriep, refereerden daarnaast aan het dagelijks leven binnen het eigen huisgezin. De familieretoriek die in de koloniale context voor de inheemse bevolking was gebruikt, werd nu gebruikt voor Indische Nederlanders. Hier zien we niet alleen een overdracht in tijd en plaats maar ook over de grenzen van etnische groepen. Deze metafoor had in de koloniale context de functie de koloniale hiërarchie van bevolkingsgroepen te rechtvaardigen, maar tegelijkertijd de loyaliteit van de van macht uitgesloten groepen te waarborgen. Beide stonden in het teken van een effectieve gezagsuitoefening van het koloniale regime. Inheemse mannen werden als vrouwelijk of kinderlijk verbeeld, Europese mannen als mannelijk en de koloniale staat als opvoedende vader of verzorgde moeder. Door dekolonisatie en migratie veranderden zowel de vorm als de functie van deze retoriek, maar ze was niet verdwenen, in tegendeel. Het werd de belangrijkste en opvallendste metafoor voor de groep Indische Nederlanders. Dit was misschien nog wel het opmerkelijkste aspect: de metafoor die had gegolden voor de inheemse bevolking, ging na migratie en dekoloni-

satie gelden voor een heel andere etnische groep. De metafoor had voor de Indische Nederlanders in de postkoloniale context de functie om hiërarchie aan te brengen met de in Europa geboren Nederlanders om zo het assimilatiebeleid van CRM te rechtvaardigen, maar tegelijkertijd draagvlak te creëren in de Nederlandse samenleving voor de toelating en opvang van een grote groep migranten uit Indië of Indonesië. Niet alleen de functie veranderde voor beleidsrechtvaardiging, ook één element werd toegevoegd als gevolg daarvan. Dit element, dat niet voor de inheemse bevolking in Indië gebruikt was, was de nadruk op biologische afstamming, uiterlijk en achternaam. Het werd gebruikt door de pers, een deel van de Kamerleden en de pressiegroepen. De postkoloniale bonus lag voor de Indische Nederlanders in die verwantschapsclaim. Het feit dat een grote groep Indische Nederlanders ook voor een deel van Indonesische afkomst was, betekende dat de negatieve beeldvorming van alles wat 'oosters' (in cultuur, uiterlijk, eetgewoontes, accent, werk et cetera) was uit het koloniale tijdperk, voor deze groep ging gelden, zoals dat ook in het debat over oosterse en westerse Nederlanders naar voren kwam. Het assimilatiebeleid van CRM richtte zich op het 'vernederlandsen' van deze groep. Het beleid benadrukte het anders-zijn van de groep en de minderwaardigheid van het oosterse. Dit was een postkoloniale malus.

In het debat over de relletjes, dat gelijktijdig met het spijtoptantendebat werd gevoerd, was er vooral sprake van de bagatellisering van een probleem door politici en ambtenaren. Ondanks de aandacht in de pers, had het geen gevolgen voor beleid. Etnisch verschil werd in de pers benadrukt door het verschil in uiterlijk als belangrijke oorzaak van de rellen te benoemen en door een oorlogsmetafoor gebruiken waarin Nederlandse en Indische jongens als strijdende vijanden werden geconstrueerd. Expliciet werd etnisch verschil juist ontkend. De bagatellisering lag in de groepsgebonden factoren. Deze jongens (en hun ouders) waren al een tijd in Nederland en van hen was al geaccepteerd dat zij in Nederland zouden blijven. Dit bleek ook uit de enorme aandacht in de pers: de journalisten meenden blijkbaar niet dat hun aandacht voor deze relletjes de uitkomsten van de discussie over spijtoptanten nadelig kon beïnvloeden.